

**Beliedsbrief
Lânbou Fryslân
2025-2030**

Noflik Buorkje yn Fryslân

**Beleidsbrief
Landbouw Fryslân
2025-2030**

Noflik Buorkje yn Fryslân

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Vooraf	2
Hoofdstuk 2	Boerdiversiteit, nu en in de toekomst	6
Hoofdstuk 3	Verdienvermogen en perspectief	11
Hoofdstuk 4	Goed, veilig en voldoende voedsel	16
Hoofdstuk 5	Vertrouwen in innovatie	18
Hoofdstuk 6	Grond en ruimte	20
Hoofdstuk 7	Bodem en water	22
Hoofdstuk 8	Biodiversiteit	27
Hoofdstuk 9	Kringlopen	32
Hoofdstuk 10	Agrofood en economie	34
Hoofdstuk 11	Het Friese kennisnetwerk	36
Hoofdstuk 12	Financiën	37
Bijlage I:	Achtergrond bij H3 - Verdienvermogen en perspectief	38
Bijlage II:	Achtergrond bij H4 - Goed, Veilig en Voldoende Voedsel	40
Bijlage III:	Achtergrond bij H9 - Kringlopen	42
Bijlage IV:	Achtergrond bij H11 - het Friese kennisnetwerk	44
Bijlage V:	Varkens-, geiten-, schapen- en pluimveehouderij en (glas)tuinbouw	45

Hoofdstuk 1

Vooraf

Waarom een nieuwe Friese landbouwbeleidsbrief?

In 2017 werd de vorige Landbouwbeleidsbrief vastgesteld. Sindsdien is er veel veranderd in Fryslân, Nederland en Europa. Kringlooplandbouw, de stikstofcrisis, het Nationaal Programma Landelijk Gebied, een nieuw kabinet. Al deze ontwikkelingen hebben bijgedragen aan een nieuwe realiteit op landbouwgebied.

Op dit moment leven er bij agrarisch ondernemers in Fryslân grote zorgen over hun toekomst. Deze gaan onder andere over verdienvermogen en maatschappelijke waardering, wettelijke doelen (stikstof, water en klimaat), vergunningverlening en bedrijfsopvolging. Meer dan ooit is het daarom nu van belang dat Fryslân een sterk eigen beleid ontwikkelt. In Brussel en Den Haag wordt het grootste deel van het landbouwbeleid vormgegeven. Onze provincie lijkt hierin vaak nauwelijks een rol te spelen. Wij willen ervoor zorgen dat onze unieke positie terdege wordt meegewogen en dat we in Fryslân een actieve rol spelen in het vormgeven van onze eigen landbouw.

Juist Fryslân, als landbouwprovincie, moet een inspirerend, eigen verhaal hebben. We willen niet alleen maar dingen doen 'omdat het moet van Brussel'. We willen de goede dingen doen voor onze landbouwsector. Omdat we *grutsk* zijn op een sector die wereldwijd voorop loopt, die van groot belang is voor onze brede welvaart en omdat we met die sector vooruit willen.

Daarom zetten we sterker in op een kwalitatieve in plaats van een kwantitatieve landbouw en op een 'boerdiverse' landbouwsector die toekomstbestendig is. Voedselproductie blijft centraal staan, maar met meer aandacht voor verbreding van het bedrijfsmodel, waarbij boeren ook maatschappelijke diensten leveren. Zo werken we toe naar een multifunctionele landbouw die niet alleen economisch, maar ook sociaal en maatschappelijk bijdraagt aan Fryslân.

Zonder onze eigen rol te overschatten kunnen wij vanuit een coherent Fries landbouwbeleid landelijk en Europees beleid proberen te beïnvloeden. Bovendien kunnen we dat beleid uitvoeren op een manier die het beste bij Fryslân past. Denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan onze eigen invulling van GLB-subsidies en het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb).

Deze brief geeft op hoofdlijnen aan waar de provincie Fryslân zich voor het beleidsveld landbouw op wil richten in de periode tot 2030. Daarmee zal samenhangen hoe de € 2 miljoen aan eigen middelen, die hiervoor beschikbaar zijn, worden ingezet.

Hoe deze beleidsbrief tot stand is gekomen

Om belanghebbende partijen goed bij de prioritering te betrekken zijn consultatiesessies georganiseerd met boeren, agrarische belangenbehartigers, het bedrijfsleven, kennis- en onderwijsinstellingen, TBO's (terrein-beherende organisaties) en agrarische collectieven. We hebben gevraagd welke punten zij graag terugzien in de nieuwe beleidsbrief. Deze inbreng is zo goed mogelijk meegenomen in het schrijfproces. De Friese medeoverheden zijn met name schriftelijk betrokken en via twee lezingen in het Provinciaal College Landelijk Gebied (PCLG). Het laatste geldt ook voor de overige belanghebbende partijen in het landelijk gebied. Aan de betrokkenen is vervolgens in grote lijnen teruggekoppeld welke inbreng is meegenomen in het stuk.

'Efkes Buorkje mei Abel', consultatiesessie met boeren in Oosterwolde

Om echt aan de slag te gaan is nog een verdere concretiseringslag nodig. Op basis van deze brief zullen wij een integrale uitvoeringsagenda – de Landbouwagenda – opstellen. Dit doen we samen met de belanghebbenden en de Friese medeoverheden. In deze nieuwe Landbouwagenda vertalen wij de ambities van deze beleidsbrief in concrete doelstellingen, met bijbehorende (deel-)budgetten en rekening houdend met andere beleidsvelden. Deze doelstellingen moeten goed te monitoren en te evalueren zijn, denkend aan recente rapporten van de Noordelijke Rekenkamer.

Waar gaat deze beleidsbrief over?

Deze brief wil primair bijdragen aan een kansrijk en langjarig toekomstperspectief voor de Friese landbouwsector. Deze beleidsbrief gaat daarom niet primair over het realiseren van wettelijke doelen op dit terrein. Daarvoor zijn andere middelen – onder andere maatregelpakketten – en beleidskaders. Deze brief kan echter wel degelijk een bijdrage leveren. Legalisatie van de PAS-melders – essentieel voor een langjarig toekomstperspectief – is ook geen doel van deze brief. Daarvoor hebben wij een separaat legaliseringsprogramma. Het Rijk is hier bovendien de eerstverantwoordelijke partij. Tenslotte is deze beleidsbrief het startpunt voor de landbouwinbreng in andere, integrale, dossiers binnen de provincie.

Met het oog hierop wordt richting gegeven aan de besteding van de € 2 miljoen aan eigen Friese middelen voor het beleidsveld landbouw. De in dit stuk benoemde maatregelen worden voor een flink deel al bekostigd uit andere bronnen. De uitvoering van de beleidsbrief kan verder ondersteund worden met de provinciale vertaling van GLB-gelden en maatregelpakketten. Of het najagen van externe financiering nodig is, zal blijken bij het opstellen van de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda.

Fryslân: dé landbouwprovincie van Nederland

Onze landbouwsector is essentieel voor de brede welvaart in Fryslân. Het hele Friese landschap, met zijn boerenlandnatuur, koeien in de wei en agrarische bebouwing is sterk verbonden met en gevormd door de agrarische sector en draagt bij aan culturele binding en welzijn.

Onze landbouwsector is daarnaast van strategisch belang voor de voedselvoorziening, tot ver buiten onze eigen provincie. In 2017 was de sector met ruim 2 miljard euro goed voor 39% van de totale exportwaarde van de provincie. De belangrijkste exportlanden zijn onze buurlanden¹. De Friese agrofood-sector levert verder € 3,4 miljard of bijna 20% van de totale toegevoegde waarde van de Friese economie en 17,1% van de werkgelegenheid. De inkomens van zowel de akkerbouw- als de melkveebedrijven zijn in Fryslân hoger dan het Nederlandse gemiddelde. Dit is deels te verklaren door de lagere kosten (met name de lagere grondprijzen) en de grotere bedrijfsomvang².

Wij willen dat Fryslân dé landbouwprovincie van Nederland blijft. Met deze brief willen wij agrarisch ondernemers in Fryslân daarom mogelijkheden bieden voor een toekomstbestendige bedrijfsvoering. Minder dan voorheen geven wij daarin één voorkeursrichting aan. Het bevorderen van de 'boerdiversiteit' in Fryslân wordt juist een leidend principe. Met een verscheidenheid aan bedrijfstypen en bedrijfsvoeringen blijft de sector als geheel veerkrachtig en robuust. Ook zoeken wij naar meer beleids- en experimenteeruimte en het verankeren van een strategische rol voor Fryslân in het voedselsysteem van Nederland en Europa.

---

¹ Plantinga, R. en Schmaal, M. Agri&Foodscan Fryslân 2020. Fryske Akademy, Leeuwarden.

² Plantinga, R. en Molema, M.. Agri&Foodscan Fryslân 2019. Fryske Akademy, Leeuwarden.

Ruimtelijke kaders

De druk op de beperkte ruimte in onze provincie is groot. Wij willen landbouwgrond zoveel mogelijk beschermen, conform het Bestuursakkoord 2023-2027 *Oparbeidzje foar Fryslân*. Hiervoor gaan we instrumenten ontwikkelen. Tegelijkertijd willen we de agrarische ontwikkelmogelijkheden meer afstemmen op de natuurlijke omstandigheden in een gebied. Daarom willen wij toewerken naar een zogenaamde 'Landbouwhoofdstructuur'. Dit is een wens van zowel landbouw- als natuurorganisaties in Fryslân. Ook past het bij de contouren van de aanpak 'Ruimte voor Landbouw en Natuur (RLN)', die minister Wiersma schetst in haar recente brief over dit onderwerp³. Om tot deze hoofdstructuur te komen, zetten we in op de ontwikkeling van regionale landbouwvisies en gebiedsvisies, waarbij we lokale gemeenschappen en boeren actief betrekken.

In de nieuwe Provinciale Omgevingsvisie (POVI) staan straks de hoofdlijnen van het omgevingsbeleid voor het landelijk gebied. Hierin wordt de landbouwhoofdstructuur opgenomen en vertaald naar ontwikkelmogelijkheden en kansen voor agrarische bedrijven. Deels kan deze uitwerking ook voorbereid worden in het kader van uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda.

De rol van de provincie blijft dezelfde

De rol van de provincie ligt in deze beleidsbrief primair op het terrein van stimuleren, faciliteren en verbinden. Haar rol van regisseur in de ruimtelijke ordening, ook op landbouwgebied, is aan de orde in de huidige en toekomstige nieuwe POVI en Omgevingsverordening. Daarnaast is de provincie verbinder tussen lokaal en nationaal beleid.

---

³ Kamerbrief 'Ruimte voor Landbouw en Natuur', 29 november 2024

Hoofdstuk 2

Boerdiversiteit, nu en in de toekomst

De Friese landbouw- en agrofoodsector is een weerspiegeling van de diversiteit aan landschappen en sociaal-economische omstandigheden in Fryslân. Op de veengronden zijn historisch andere vormen van landbouw ontstaan dan op de kleigronden en op de zandgronden weer andere. De Waddeneilanden kennen geheel eigen landschappen en sociaal-economische omstandigheden.

Ook binnen de verschillende bodem- en watersystemen zien wij - gelukkig - allesbehalve een uniforme landbouw. Individuele ondernemers geven op vindingrijke wijze vorm aan hun bedrijf, waardoor geen twee bedrijven hetzelfde zijn. Zo kent Fryslân een krachtige melkveehouderij en akkerbouw. Maar er is meer. Ook de schapen-, geiten-, varkens- en pluimveehouderij en glastuinbouw vervullen een belangrijke rol in ons landbouw- en voedselsysteem. Deze deelsectoren komen uitvoeriger aan bod in Bijlage 5. Deze sectoren kunnen elkaar aanvullen en versterken. Soms worden zij op één en hetzelfde bedrijf gecombineerd.

Het in stand houden van 'boerdiversiteit' is een leidend principe

Wij waarderen onze boeren in al hun diversiteit, van de gangbare intensieve boer tot de biologisch-dynamische boer, en alles daartussenin. Met een verscheidenheid aan bedrijfstypen en bedrijfsvoeringen blijft de sector als geheel veerkrachtig en robuust.

Verschillende soorten bedrijven dragen op verschillende wijze bij aan de brede welvaart in Fryslân en aan het voedselsysteem. Zij hebben ieder hun eigen mogelijkheden om te voldoen aan de wettelijke eisen en maatschappelijke wensen van de toekomst. Ook spelen ze op verschillende manieren in op veranderende markten.

Verschillende vertrekpunten, verschillende bestemmingen: vijf ontwikkelpaden

Binnen ons leidend principe boerdiversiteit onderscheiden wij in grote lijnen vijf zogenaamde ‘ontwikkelpaden’⁴, die boeren kunnen bewandelen om te voldoen aan de eisen van de toekomst. Voor ieder ontwikkelpad zijn er kansen en proberen wij extra mogelijkheden te creëren in Fryslân. In onderstaande beschrijving benoemen wij die. Voor verdere toelichting verwijzen we onder ieder pad naar andere hoofdstukken.

Ruimtelijk zou een voorkeur voor verschillende ontwikkelpaden in bepaalde gebieden gekoppeld kunnen worden aan de nieuwe POVI (Provinciale Omgevingsvisie). Gebiedsgericht zouden dan extra mogelijkheden kunnen worden geboden voor die paden, gekoppeld aan een ‘landbouwhoofdstructuur’. Deze hoofdstructuur komt aan bod in Hoofdstuk 6 (hoofdpijn 1).

Daarnaast zijn er mogelijkheden die voor alle ontwikkelpaden en bijna **alle boeren** relevant zijn en waarvan nu al volop gebruik wordt gemaakt. In veel gevallen gaat het hierbij om provinciale instrumenten of maatregelen waarop de provincie Fryslân invloed heeft. Heel veel boeren in Fryslân passen **op dit moment** al combinaties toe van deze maatregelen:

- Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer of ANLb (H8).
- Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de EU en eco-regelingen (H4).
- Subsidies op (niet-)productieve investeringen, zoals de Investeringsregeling Reductie Stikstofemissie Noord-Nederland. Hieraan kunnen in principe alle Friese melkveehouders deelnemen de komende jaren. De eco-regelingen van het GLB subsidiëren ook een aantal niet-productieve investeringen (H4 resp. H8)
- Goede landbouwpraktijk, op het gebied van bijvoorbeeld kringlooplandbouw, gebruikmakend van kennisdeling van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW), BoerenNatuur Fryslân, of anderzijds (H11).
- Subsidies voor kennis, innovatie en advies. Voorbeelden zijn EIP⁵- en GLB-regelingen ‘Samenwerking voor Innovatie’ en de Landbouw Adviespool van BoerenNatuur Fryslân.

⁴ Gebaseerd op SER, 2021. Verkenning naar een landbouwakkoord. Naar duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw. Verkenning 21/06. En: LTO Noord, BoerenNatuur Fryslân, NAV, AJF, Agractie en Het Fries Grondbezit, 2024. Visie op de land- en tuinbouw in Fryslân. “De boer moet sels de leie hawwe”

⁵ Europees Innovatie Partnerschap (EIP)

Ontwikkelpad 1 | Hightech Open Systemen

Hightech open systemen (dierlijk en/of plantaardig) zijn gericht op het produceren van kwaliteitsproducten. Ze hebben een focus op gezonde bodems en minimale emissies naar bodem, water en lucht. Daarbij maken ze gebruik van de laatste ontwikkelingen op het gebied van precisietechnieken, veredeling, robotica en kringloopprincipes. Er wordt gestuurd op het versterken en gebruikmaken van biodiversiteit en een goede inpassing in de omgeving.

Relevante mogelijkheden voor ontwikkelen in deze richting zijn onder andere:

1. Verbeteren van productieomstandigheden (H3).
2. Verbreding, bijvoorbeeld met energieproductie (H3).
3. Belonen van bovenwettelijke duurzaamheidsprestaties met KPI's (H3).
4. Kringlopen sluiten, bijvoorbeeld met mestverwerking en RENURE-meststoffen (H9).
5. Inzetten op de 4J-strategie: bemesten op het Juiste moment, op de Juiste plaats, met de Juiste hoeveelheid en met de Juiste voedingsstoffen (H9).

Ontwikkelpad 2 | Duurzame Systemen

Zo duurzaam mogelijke systemen (dierlijk en/of plantaardig) passen de best beschikbare duurzame methoden en technieken toe. Regeneratieve of biologische bedrijven kunnen hiervan voorbeelden zijn. Het ontwikkelen van passende verdienmodellen is een uitdaging. Vaak zal er gestapeld moeten worden, met vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer, neveninkomsten uit zorg, recreatie of winkerverkoop en toepassing van GLB-eco-regelingen. In hoeverre vertaalt extra duurzaamheid zich in betere prijzen? Kan de duurzaamheidsscore aan consumenten zichtbaar worden gemaakt? Biologische en andere certificeringen kunnen hier een rol in spelen. Relevante **mogelijkheden** voor ontwikkelen in deze richting zijn onder andere:

- Verbreding, bijvoorbeeld met ANLb, recreatie, educatie of verkoop (H3).
- Productie met toegevoegde waarde en kwaliteit, tegen hogere prijzen (H3).
- Kringlopen sluiten, door minimaliseren van kunstmest- en krachtvoergebruik en verlagen van het eiwitgehalte in het rantsoen en gebruik van reststromen (H9).
- Wellicht kan de boer als natuurbeheerder op termijn ook extra inkomsten genereren (H8).
- Dit ontwikkelpad kan op bepaalde locaties extra gestimuleerd worden. Deze locaties zouden gekoppeld kunnen worden aan een landbouwhoofdstructuur binnen de POVI (Provinciale Omgevingsvisie). De provincie kan vervolgens zo duurzaam mogelijke landbouwsystemen op deze locaties stimuleren. Bijvoorbeeld door het bieden van gunstiger voorwaarden (H6) of prioritaire inzet van stimuleringsregelingen.

Ontwikkelpad 3 | Natuur & Landschap

Natuur & Landschap heeft betrekking op boeren die op een deel van hun bedrijf diensten leveren voor natuur- en landschapsbeheer, waterberging/zuivering of CO₂-opslag. Het Agrarisch natuurbeheer (ANLb) is hier een voorbeeld van. Een andere route is natuurbeheer door agrarische ondernemers op gronden met een natuurbestemming, die in handen zijn van een TBO of andere partij. Ook zeer natuurinclusieve vormen van landbouw zijn mogelijk, zoals bosvarkens of voedselbossen. Voor dit ontwikkelpad liggen mogelijkheden in de buurt van natuurgebieden en veenweidegebieden. Relevante **mogelijkheden** voor ontwikkelen in deze richting zijn onder andere:

- Verbreding, bijvoorbeeld met ANLb, recreatie, educatie of verwerking en verkoop van producten (H3).
- Productie met toegevoegde waarde en kwaliteit, tegen hogere prijzen (H3).
- Kringlopen sluiten, door minimaliseren van kunstmest- en krachtvoergebruik en verlagen van het eiwitgehalte in het rantsoen en gebruik van reststromen (H9).
- Wellicht kan de boer als natuurbeheerder op termijn ook extra inkomsten genereren (H8).
- Het afwaarderen van landbouwgronden met kwalitatieve beperkingen kan helpen om de grondlasten te verlichten (H3).
- Dit ontwikkelpad kan op bepaalde locaties extra gestimuleerd worden. Deze locaties zouden gekoppeld kunnen worden aan een landbouwhoofdstructuur binnen de POVI (Provinciale Omgevingsvisie). De provincie kan vervolgens zo duurzaam mogelijke landbouwsystemen op deze locaties stimuleren. Bijvoorbeeld door het bieden van gunstiger voorwaarden (H6) of prioritaire inzet van stimuleringsregelingen.

Ontwikkelpad 4 | Multifunctionele bedrijven

Multifunctionele bedrijven produceren naast landbouwproducten ook maatschappelijke waarden en diensten. Denk aan zorg, recreatie of educatie, of organiseren van nieuwe verbindingen tussen voedselproductie en consumenten. Minder gangbaar in Fryslân zijn vormen van multifunctionele landbouw die meer van de ondernemer vragen in termen van kennis en investeringen. Daar komt bij dat het financiële succes van multifunctionele activiteiten in de meeste situaties gering is. Relevante **mogelijkheden** voor ontwikkelen in deze richting zijn onder andere:

- Verbeteren van de productieomstandigheden op boerenbedrijven in Fryslân. Denk bijvoorbeeld aan toegangswegen en het kunnen verkrijgen van de juiste vergunningen en ruimte op het bouwblok (H3).
- Ondersteunen van samenwerkingsverbanden. De provincie kan initiatieven stimuleren waarbij boeren samenwerken met lokale ondernemers, scholen, zorginstellingen of recreatiebedrijven. Dit kan worden gefaciliteerd door subsidies, netwerkbijeenkomsten of kennisdeling, zodat multifunctionele landbouw op een natuurlijke wijze aansluiting vindt bij bestaande maatschappelijke behoeften.
- Bevorderen van kennisontwikkeling en innovatie: de provincie kan investeren in kenniscentra en praktijkprojecten die bijdragen aan innovatieve bedrijfsmodellen, waaronder het gebruik van landbouwproducten voor biobased bouwen. Dit omvat het stimuleren van onderzoek en toepassingen waarbij gewassen zoals hennep, vlas of gras worden ingezet als duurzame bouwmaterialen. Daarnaast kunnen er pilots worden opgezet om boeren te ondersteunen bij het telen van deze gewassen en om samenwerkingen met de bouwsector te bevorderen. Hierdoor wordt multifunctionele landbouw rendabeler en draagt het bij aan een circulaire economie.
- Subsidieregelingen en programma's als LEADER (H3).

Ontwikkelpad 5 | Hightech Gesloten Systemen

Hightech gesloten systemen (dierlijk en/of plantaardig) minimaliseren emissies en zetten water, mest, voer en chemie zo efficiënt mogelijk in. Dierwaardigheid is belangrijk. Het volgen van deze route ligt in de Friese situatie het meest voor de hand bij glastuinbouwbedrijven en de hokdierbedrijven. Wellicht ook denkbaar zijn aquacultuur of *vertical farming*. Een relevante **mogelijkheid** voor ontwikkelen in deze richting is:

- Het verbeteren van de productieomstandigheden op boerenbedrijven in Fryslân. Denk bijvoorbeeld aan toegangswegen en het kunnen verkrijgen van de juiste vergunningen en ruimte op het bouwblok. Ook goede aansluitingen voor stroom en gas zijn van belang (H3).
- Ondersteunen van innovatie in landbouwtechnologie. De provincie kan een ondersteunende rol spelen bij het investeren in de ontwikkeling en implementatie van hightech oplossingen binnen de landbouwsector, zoals precisielandbouw, sensortechnologie en geautomatiseerde systemen. Hiermee kunnen boeren emissies verminderen en grondstoffen efficiënter benutten in zowel dierlijke als plantaardige productie. Proeflocaties en samenwerkingsverbanden met kennisinstellingen kunnen hierbij een belangrijke rol spelen.
- Stimuleren van circulaire energiesystemen op boerenbedrijven: Boerenbedrijven kunnen worden ondersteund bij het ontwikkelen van gesloten energieketens, bijvoorbeeld door biogasinstallaties te koppelen aan de verwerking van mest of gewasresten. Dit zorgt niet alleen voor een efficiënter gebruik van middelen, maar biedt boeren ook de kans om hun energiekosten te verlagen en bij te dragen aan verduurzaming binnen de sector.

Hoofdstuk 3

Verdienvermogen en perspectief

Akkerbouw en melkveehouderij zijn in Fryslân zeer vitale sectoren, die samen bijna 90% van de toegevoegde waarde van de landbouwsector leveren⁶. Ook gebruiken zij 90% van de landbouwgrond. Desondanks zijn er, vooral in de melkveehouderij, grote zorgen over het toekomstige verdienvermogen.

Wanneer boeren de komende jaren zelf de maatregelen moeten nemen om alle wettelijke doelen te halen, kost dat te veel. Recent onderzoek van WUR⁷ laat zien dat dan de bedrijfscontinuïteit in gevaar komt, met name in de melkveehouderij. Op dit moment brengt de afschaffing van de derogatie door de Europese Commissie, voor melkveehouders in Fryslân de continuïteit en liquiditeit al in direct gevaar.

Pas als deze acute zorgen over de continuïteit zijn weggenomen, kan de focus weer verschuiven van overleven naar meebewegen. Essentieel is voor veel boeren de mogelijkheid om met primaire productie een rendabele bedrijfsvoering te realiseren. Dat is logisch; specialisatie bevordert over het algemeen een efficiënte bedrijfsvoering.

De provincie heeft nauwelijks invloed op de prijzen die boeren krijgen voor hun producten. Wel kan de provincie op een aantal andere manieren bijdragen aan het verdienvermogen van de sector en tegelijkertijd aan de brede welvaart in Fryslân.

Hoofdpijnen voor verdienvermogen en Perspectief

Deze hoofdpijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren.

1. Verbeteren van de productieomstandigheden op boerenbedrijven in Fryslân werkt kostprijs verlagend en draagt daarmee bij aan het inkomen. Wij komen met een plan voor het verbeteren van randvoorwaarden op het gebied van gebouwen, verkaveling, waterhuishouding, ontsluiting van bedrijven, percelen en goede nutsvoorzieningen. Denk bij die laatste aan stroom, gas water glasvezel en een netwerk om terug te leveren.

In dit plan kijken we samen met Friese gemeenten hoe we mogelijk belemmerende regelgeving ten aanzien van bouwblokken en bestemmingsplannen kunnen wegnemen. Op het gebied van de waterhuishouding blijven wij samenwerken met Wetterskip Fryslân.

---

⁶ Agricola, H., 2023. [Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023](#). Wageningen Environmental Research, Rapport 3270.

⁷ Dit blijkt uit onderzoek van Wageningen Economic Research: Jongeneel, R., Van Asseldonk, M., Daatselaar, C., Greijdanus, A., Helming, J., Vissers, L., 2023. [Uitwerking Bedrijfstypen voor Duurzame Landbouw: Melkveehouderij en Akkerbouw](#).

2. Wij stimuleren de verbreding van agrarische bedrijven in Fryslân met aanvullende activiteiten die inkomsten genereren en bijdragen aan de brede welvaart. De cijfers geven aan dat dit voorlopig slechts een beperkte aanvulling kan vormen en dat dit wellicht niet voor alle bedrijven interessant is⁸.

- a. De provincie laat een agrarisch advies- of onderzoeksbureau voor Fryslân relevante mogelijkheden voor verbreding onderzoeken. Daarbij moet de aandacht vooral uitgaan naar het verdienpotentieel. Een recente analyse⁹ van 40 onderzoeken naar verdienmodellen laat namelijk zien dat de meeste van de onderzochte verdienmodellen nog niet klaar zijn voor opschaling.
- b. Wijdverbreid in Fryslân en kansrijk om verder uit te breiden is het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Op dit moment is het feitelijk geen verdienmodel, maar een vergoeding voor gemaakte onkosten en gedeerde opbrengsten. Wij zetten ons in Den Haag in voor vergoedingen die meer dan kostendekkend zijn én langjarige zekerheid bieden. De regering maakt de komende jaren substantieel meer middelen vrij voor het ANLb. Over de besteding daarvan denken wij mee. Fryslân heeft een grote opgave binnen het ANLb-doelbereik. Hierdoor landt een substantieel deel van het Rijksbudget in onze provincie. Ook onderzoeken wij of deze middelen gebiedsgericht kunnen worden ingezet, gekoppeld aan bijvoorbeeld een landbouwhoofdstructuur in de nieuwe POVI.
- c. Ook energieproductie voor derden, in de vorm van groen gas uit monomestvergisting, is kansrijk. Wij stimuleren en faciliteren verdere uitrol hiervan. Dit doen wij door het financieren van haalbaarheidsstudies van groepen boeren. In het kader van de nieuwe POVI onderzoeken we in welke mate collectieve vergisting wenselijk en haalbaar is. En op welke locaties en onder welke voorwaarden. In het kader van stikstof- en methaanreductie zetten we in op een pilot collectieve vergisting met vijftig melkveehouders in de omgeving van Wijnjewoude en Nij Beets. Hiervoor hebben wij in Fryslân € 18 miljoen aan NPLG-‘maatregelpakketten’ ontvangen van het Rijk. Het doel hiervan is op 50 melkveebedrijven monomestvergisting, groen gasproductie en monitoring van de emissiereductie te bewerkstelligen.
- d. **Verkoop en verwerking van producten, zorg, stalling en recreatie als verbredingstakken** komen in Fryslân minder vaak voor dan landelijk¹⁰. Toch zijn dit ontwikkelingen die wij willen faciliteren. Daarom gaan wij de onderzoeken welke mogelijkheden subsidieregelingen en programma's als LEADER (zie Hoofdlijn 8) hiervoor bieden. Waar nodig creëren we mogelijkheden in onze provinciale versie van landelijke of Europese regelingen. Er liggen met name veel kansen voor de landbouw in het verder ontwikkelen van (agro-)recreatie en toerisme in onze unieke provincie. In andere delen van Europa worden deze kansen beter gezien en benut.
- e. Verkoop en verwerking van producten zien wij als onderdeel van de korte keten, die wij willen stimuleren (zie H4). Ook hier kijken wij naar subsidieregelingen en programma's als LEADER (zie Hoofdlijn 8). We creëren mogelijkheden in onze provinciale versie van landelijke of Europese regelingen.

---

⁸ Agricola, H., 2023. [Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023](#). Wageningen Environmental Research, Rapport 3270.

⁹ Van Alphen, M., Jellema, A., Walma, K. en Reinhard, S., 2024. Het Sociaal-economisch Perspectief van het Landelijk Gebied. Wageningen Economic Research, Rapport 2024-138, oktober 2024.

¹⁰ Uitzondering hierop is het Waddengebied. Agricola, H., 2023. [Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023](#). Wageningen Environmental Research, Rapport 3270.

3. De landbouwsector vergrijst, maar **jonge boeren hebben de toekomst**. Wij gaan in gesprek om te kijken hoe wij jonge boeren in Fryslân beter kunnen ondersteunen. Zij hebben onder meer te maken met de volgende uitdagingen:

- a. Financiering en aflossing in relatie tot beperkt rendement. **Wij gaan lobbyen voor een 'Nationaal Landbouwfonds'**, waar jonge en startende boeren tegen betere voorwaarden financiering kunnen betrekken en waarvan de rente en aflossingen terugvloeien in het fonds. Dit fonds kan dan bijdragen (als vliegwiel) in de financiering van een overname.
- b. Regeldruk en toezicht zorgen voor onduidelijkheid, toekomstbeperkingen en hoge kosten. **Meer coaching bij de start of overname van een bedrijf** en minder sanctioneren in die startperiode kunnen helpen. Hiertoe onderzoeken wij de mogelijkheden.
- c. Jonge en nieuwe boeren hebben baat bij beleidszekerheid ten aanzien van het kunnen ingroeien/doorgroeien van het bedrijf. Het aan kunnen houden van latente (stikstof-) ruimte in de stal om op (financieel). Verantwoorde wijze jaarlijks te groeien. Hierdoor worden startende ondernemers niet gedwongen om de stal gelijk vol te zetten om rechten te behouden.
- d. Bij een toekomstige vaststelling van nieuw provinciaal pachtbeleid kan overwogen worden om meer rekening te houden met startende bedrijven en bedrijven die in een overname zitten.
- e. Er is behoefte aan het starten van nieuwe kleinschalige landbouw, zoals voedselbossen en tuinderijen. Dit is niet in iedere gemeente mogelijk. Hierover gaan wij in gesprek met gemeenten. Via de nieuwe POVI kunnen wellicht ook kansen worden gecreëerd in de ruimtelijke ordening.

Verder kijken wij naar de landelijke ontwikkelingen. De regering wil ook extra aandacht geven aan jonge boeren, zodat zij bedrijven kunnen overnemen. Tenslotte biedt het GLB-NSP ook mogelijkheden¹¹.

4. **Wij zetten in op het belonen van bovenwettelijke duurzaamheidsprestaties**. Deze bepalen wij met duurzaamheidsindicatoren (vaak KPI's genoemd, *Key Performance Indicators*). Wij kunnen aan de slag met de € 30 miljoen aan NPLG-'maatregelpakketten' die wij hiervoor hebben ontvangen van het Rijk. Met het oog op de recente [Kamerbrief 'Bedrijfsgerichte doelsturing'](#) is het wel van belang is om de provinciale en de nationale ontwikkelingen goed op elkaar te laten aansluiten. Op de langere termijn is het borgen van structurele middelen voor het belonen van goede scores noodzakelijk, landelijk dan wel provinciaal.

5. **Wij bevorderen landbouw- en voedselproductie met extra toegevoegde waarde en kwaliteit, die hogere prijzen kan genereren**. Hierbij valt onder andere te denken aan streekproducten en traditionele rassen en gewassen. Het merk 'Nedertarwe' van Royal Koopmans is wellicht een goed voorbeeld. Wij coördineren dit met de Friese Agrofood-agenda ('*Caring for Soil, Caring for Life*'). Het stimuleren van biologische landbouw laten wij over aan het Rijk. Wij zijn van mening dat dit vooral aan de markt- en vraagkant moet gebeuren.

---

¹¹ Kamerbrief jonge landbouwers in het GLB-NSP, 3 april 2024.

6. Door (niet-)productieve investeringen te subsidiëren, helpen wij boeren om aan de wettelijke en maatschappelijke eisen van de toekomst te voldoen en om in te spelen op veranderende markten. De Investeringsregeling Reductie Stikstofemissie Noord-Nederland is hiervan een goed voorbeeld. De komende jaren continueren wij deze regeling. Hiervoor hebben wij in Fryslân € 40 miljoen aan NPLG-‘maatregelpakketten’ ontvangen van het Rijk. Samen met het huidige budget zijn deze middelen toereikend voor deelname van alle melkveehouders in Fryslân. Ook de eco-regelingen van het GLB subsidiëren een aantal niet-productieve investeringen en het hebben en houden daarvan.

7. Inzetten van landbouwgronden voor andere (neven-)doelen dan landbouw zorgt veelal voor afwaarderen van landbouwgronden en vergt veel middelen. Voor veenweide is in relatie tot peilverhoging de Compensatiesystematiek Veenweide (CSV) ontwikkeld. Op andere grondsoorten zal afwaardering waarschijnlijk incidenteel worden ingezet als deel van een gebiedsgerichte aanpak, of naar aanleiding van de wensen van grondgebruikers. Ook in het kader van de Friese Nota Weidevogels 2021-2030 is een afwaarderings- of herwaarderingsregeling ontwikkeld. Doel daarvan is duurzaam behoud van belangrijke weidevogelgebieden. Deze regeling wordt nu geïmplementeerd via het maatregelpakket Natuur/Weidevogels en het Europese project LIFE IP GrassBirdHabitats. Ook het behouden van oud greppelland is binnen deze regeling mogelijk. Dit maakt ook deel uit van het Fries cultureel erfgoed. Tenslotte verkennen wij mogelijkheden om een deel van de € 500 miljoen per jaar aan extra GLB-gelden uit het Regeerakkoord in te zetten voor het herwaarderen van landbouwgronden.

Een alternatief voor afwaardering is inzetten op vervangende grond. Dat geeft de boer een duurzaam toekomstperspectief en kan zorgen voor (nog) meer grondgebondenheid in met name de melkveehouderij. Dit past ook bij een (meer) actief grondbeleid van de provincie, waarvan een aantal te verkennen hoofdlijnen worden gepresenteerd in hoofdstuk 5.

8. Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)

Last but not least, het GLB is voor de Friese agrarische sector een onmisbare ondersteuning voor het produceren van gezond, kwalitatief en voldoende voedsel. De GLB-middelen voor hectare-gebonden ondersteuning zijn nu, sterker dan voorheen, gekoppeld aan doelen op het gebied van leefbaarheid, biodiversiteit, milieu en klimaat. De premies zijn dus meer prestatiegericht. De komst van de nieuwe eco-regeling, waarbij een deel van de hectarepremie omgezet is naar groenblauwe diensten, is hiervan een voorbeeld. Veel boeren in Fryslân maken hiervan gebruik. Met een set aan te kiezen activiteiten dragen zij bij aan eerdergenoemde doelen. Via het ANLb kan dit ook, maar dan op gebiedsgerichte wijze. Het GLB-NSP en het landelijke beleid richten zich in toenemende mate op gebiedsgerichte samenwerking. Fryslân blijft hier sterk op inzetten. Het GLB en de aanvullende middelen uit het Regeerprogramma bieden hiervoor het instrumentarium. Waar middelen gebiedsgericht kunnen worden ingezet, onderzoeken wij de mogelijkheid om een sterke relatie te leggen met een landbouwhoofdstructuur in de nieuwe POVI.

Naast de hectare-gebonden ondersteuning, maakt de provincie Fryslân gebruik van de regelingen die voor velen bekend zijn als het Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP). Hierbij zet Fryslân in op het ANLb en uiteenlopende regelingen zoals LEADER, investeringen, kennis, innovatie en integrale gebiedsontwikkeling. Ook hier onderzoeken wij de mogelijkheid om een sterke relatie te leggen met een landbouwhoofdstructuur in de nieuwe POVI, voor zover middelen gebiedsgericht kunnen worden ingezet.

LEADER-projecten vertegenwoordigen een substantieel deel van de uitvoering van het GLB. LEADER is een Franse afkorting voor ‘Samenwerking voor plattelandsontwikkeling’. De focus ligt dan ook op sociaaleconomische ontwikkeling en leefbaarheid van het landelijke gebied. Een mooi voorbeeld van een LEADER-project in Fryslân is *Ferbine* Boerderij Okkingastate. Dit omvat de ombouw van het historische gebouw *Lyts Hús* tot een multifunctionele ruimte

voor voorlichtingsactiviteiten, overnachting van toeristen en het betrekken van jongeren in de ontwikkeling, productie en verkoop van nieuwe producten.

LEADER is verder het GLB-instrument om verbinding te leggen tussen de boer en de consument. Bijvoorbeeld door ondersteuning voor korte keten initiatieven en bedrijfsverbreding.

> Bijlage 1 bevat extra achtergrondinformatie bij dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 4

Goed, veilig en voldoende voedsel

Goed, veilig en voldoende voedsel lijkt in ons land vaak zo vanzelfsprekend. Veranderende weers- en klimaatomstandigheden, oorlogen en milieuverontreiniging kunnen dat beeld echter snel doen wankelen. Dit zien wij helaas in de wereld om ons heen.

Voedselzekerheid en -veiligheid, een robuuste agrofoodsector en waardering voor ons voedsel komen hoger op de agenda.

Hoofdpijnen voor Goed, Veilig en Voldoende Voedsel

Met het oog op bovengenoemde ontwikkelingen en op basis van het Bestuursakkoord 2023-2027, wil Fryslân blijven bijdragen aan goed, veilig en voldoende voedsel. Hiertoe benoemen wij een aantal hoofdpijnen. Deze hoofdpijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagonde. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. De hoofdpijnen zijn:

1. **Wij blijven de landbouwprovincie van Nederland.** Op die strategische sterkte bouwen wij voort. Dit is het overkoepelende doel van deze beleidsbrief.
2. **Wij prioriteren de productie van hoogwaardige eiwitten in zuivelproducten en op basis van gras.** Een verschuiving in de richting van een meer plantaardig voedingspatroon is in grote lijnen bevorderlijk voor de gezondheid. Toch blijft zuivel bijna onmisbaar, op basis van de richtlijnen gezonde voeding. Een groot deel van het Friese landbouwareaal leent zich wel voor grasland, maar nauwelijks voor directe voedselproductie in de vorm van akkerbouw. Denk bijvoorbeeld aan de veenweide. De melkveesector zorgt ervoor dat op deze grond toch hoogwaardige eiwitten en voeding kunnen worden geproduceerd, in de vorm van zuivel. Deze eiwitten kunnen daarmee een lagere footprint hebben dan geïmporteerde plantaardige eiwitten.

Kijkend naar ons water- en bodemsysteem en onze kracht op dit gebied, geven wij een strategische prioriteit aan de productie van hoogwaardige eiwitten in de zuivelsector, en van plantaardige eiwitten direct op basis van gras. Wij investeren in innovatie op dit gebied, om voorop te blijven lopen door te voldoen aan de wettelijke en maatschappelijk eisen van de toekomst en de wensen van de markt. Hierbij kan ook gedacht worden aan water en bodem en aan het toevoegen van extra kwaliteit aan de producten.

Ook zijn er mogelijkheden voor het sluiten van kringlopen op regionale schaal. Wij denken hierbij aan (buur)provincies, waar het accent juist meer ligt op de akkerbouw, en die sterker in kunnen en willen zetten op plantaardige eiwitten.

3. **Waar nodig faciliteren wij ook de transitie naar plantaardige eiwitten.** Wij zien hierin een groeiende rol voor eiwitgewassen in onze akkerbouw, voor boomteelt en agroforestry en wellicht zelfs voor natte teelten ('waterlinzen'). Dit kan ons helpen bij het realiseren van doelen op het gebied van bodem- en waterkwaliteit en emissies. De nieuwe POVI kan hiervoor, via de landbouwhoofdstructuur, kansrijke gebieden aangeven.
4. **Wij denken na en mee over de rol van Fryslân in het voedselsysteem.** Zowel binnen onze provincie en binnen Nederland als in (Noordwest-)Europa. Waar nodig lobbyen wij, samen met andere voedselregio's.
5. **Wij zetten in op het opzetten van korte ketens in Fryslân.** In onze provincie houdt de Friese Voedselbeweging zich al langer bezig met het opzetten van een korte keten en het vergroten van de vraag naar duurzaam lokaal geproduceerde producten. Daarom gaan wij de onderzoeken welke mogelijkheden subsidieregelingen en programma's als LEADER (zie verder) hiervoor bieden. Waar nodig creëren we mogelijkheden in onze provinciale versie van landelijke of Europese regelingen.
6. **Wij anticiperen op de gevolgen van klimaatverandering voor de Friese agrofoodsector.** Dit is van belang voor de rol van Fryslân in het voedselsysteem van de toekomst. We ondersteunen boeren met kennis, innovatie en middelen. Voorbeelden zijn het ondersteunen van het kenniscluster verzilting SALTA, het verspreiden van kennis en knowhow onder boeren via BoerenNatuur Fryslân. Daarnaast zijn er de mogelijke (toekomstige) maatregelen in het kader van het regionaal waterprogramma (RWP), en de Friese Bodemagenda. Deze zijn ruimtelijk te vertalen in de nieuwe POVI.

> Bijlage 2 bevat extra achtergrondinformatie bij dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 5

Vertrouwen in innovatie

Als het over de landbouw gaat, roept het woord innovatie bij sommigen gemengde gevoelens op. Toch is er niks engs aan innoveren; we doen het al eeuwen. Denk maar aan het wiel en de wagen, of aan de ploeg. Of aan het in kaart brengen van weidevogelnesten met behulp van drones. Innovatie kan helpen om de agrofoodsector toekomstbestendig te houden. En het kan ook klein en goedkoop, of in de vorm van (sociale) processen en diensten.

Nieuwe producten, diensten en ideeën kunnen bijdragen aan een toekomstbestendige agrofoodsector in Fryslân. Deze zaken kunnen technologisch van aard zijn, maar ook sociaal, ecologisch of financieel. Provincie Fryslân wil innovatie zoveel mogelijk aanjagen, binnen de beperkte mogelijkheden die de provincie daarvoor heeft. Daarbij moet steeds integraal beoordeeld worden of een innovatie wenselijk is en of de verwachtingen worden waargemaakt. Juridische borging is steeds een belangrijk punt van aandacht.

Hoofdpijnen voor innovatie

Onze ambities zijn groot als het gaat om innovatie in de Friese agrofood. Helaas zijn onze provinciale budgetten voor landbouw en innovatie beperkt. We zullen dus slim moeten samenwerken met andere provincies, het Rijk en Europa. Ook zoeken we steeds afstemming met de economische Agrofood-agenda *'Caring for Soil Caring for Life'*.

Hiervoor gaan we samen met betrokken partijen een concreet plan en overzicht maken nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. In ieder geval richten we ons daarbij op het volgende:

1. We jagen onderzoek en innovatie aan

Bijvoorbeeld door actief te vragen naar nieuwe ideeën, via zogenaamde 'challenges'. Deze rol wordt onder meer ingevuld door Founded in Friesland en Startup in Residence Noord Nederland.

2. We faciliteren de ontwikkeling van idee naar product of dienst

Hierin is de speelruimte van de provincie Fryslân beperkt, vanwege de vaak grote sommen geld die gemoeid zijn met innovatietrajecten. Wel kan de provincie sturen via provinciale openstellingen van landelijke en Europese (GLB-)subsidies.

3. We borgen dat innovaties resultaat leveren

Hiervoor is het op de juiste wijze doen van metingen ook van belang. Wij sluiten aan op een nieuwe samenwerking van provincies en sectoren: de Versnellingsaanpak Emissiearme landbouw.

4. We experimenteren met innovaties

Dit doen we met pilots en 'fjildlabs', onder meer via de AgroAgenda Noord-Nederland en de Versnellingsaanpak Emissiearme Landbouw. In het kader van de AgroAgenda heeft Noord-Nederland een status als experimenteerregio. Ontheffing van bepaalde regelgeving in zo'n regio kan ons helpen om te kunnen experimenteren. Enkele voorbeelden van relevante initiatieven zijn:

- Het Nationaal Groeifonds project REGENL. RUG Campus Fryslân gaat in dit kader in totaal 1000 boeren begeleiden naar nieuwe regeneratieve verdienmodellen, waarvan ongeveer 150 in Fryslân.
- Het Horizon EU-project Soilcrates, van provincie Fryslân en Hogeschool Van Hall Larenstein. In dit kader worden vier Living Labs opgezet in (Noord-)Nederland, Frankrijk, Ierland en Spanje. Het doel is de gezondheid en biodiversiteit van de bodem te monitoren, de bodemstructuur en -gezondheid te verbeteren en kennis over de bodem in de samenleving te vergroten.
- De AgroAgenda-pilot van een groep boeren in Opsterland, met het middel Kopros. Kopros is een microbiologische oplossing die de kringloop en productie op melkveehouderijbedrijven bevordert. Naast vele andere bedrijfsvoordelen leidt de toepassing van Kopros ook tot reductie van ammoniakemissies.

5. We stimuleren de toepassing van innovaties

Ook hier gaat het vaak om grote budgetten, en is wederom sturen via provinciale openstellingen van landelijke en Europese subsidies een mogelijkheid. Een goed voorbeeld hiervan is de Noordelijke Investeringsregeling Stikstofreductie.

Hoofdstuk 6

Grond en ruimte

Het Bestuursakkoord wil landbouwgrond zoveel mogelijk behouden voor de landbouwsector. Niet alleen de landbouwsector in Fryslân vraagt hectares. Ook natuur, waterberging, verkeer, vervoer en woningbouw gaan meer ruimte vragen de komende jaren. Hoe wij omgaan met de ook in Fryslân beperkte ruimte hangt nauw samen met onze visie op de toekomst en de provincie die wij willen zijn. Waarmee willen wij ons inkomen verdienen in de toekomst? Waar zijn wij goed in? Waar lenen ons landschap en klimaat zich het beste voor? Hoe behouden of versterken wij landschap, cultuur, biodiversiteit, erfgoed en watersysteem? Hoe versterken wij de brede welvaart? Ook de ruimtelijke inpassing van verschillende vormen van landgebruik is van belang; niet alles kan overal.

Deze puzzel wordt moet op breed gedragen wijze en met kennis van zaken worden gelegd in de Provinciale Omgevingsvisie (POVI). Deze landbouwbrief wil daarvoor een bouwsteen zijn. De POVI kan vervolgens gerealiseerd worden via de Provinciale Omgevingsverordening en een breder pakket aan stimulerings- en faciliteringsmaatregelen, subsidieregelingen en hulp bij complexe processen.

Hoofdlijnen voor Landbouw, Grond en Ruimte in Fryslân

Deze hoofdlijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. De hoofdlijnen zijn:

1. We onderzoeken de mogelijkheden om toe te werken naar een zogeheten **'landbouwhoofdstructuur' (LHS)**. Binnen zo'n LHS wordt hoogwaardige landbouwgrond beschermd. Ook worden agrarische ontwikkelmogelijkheden meer afgestemd op de natuurlijke omstandigheden in een gebied. Dit biedt agrariërs meer langjarige zekerheid, omdat hiermee een koers voor de lange termijn kan worden uitgezet. Het wordt gekoppeld aan inzet van middelen, maatregelen en regelingen. Om tot een LHS te komen zetten we in op de ontwikkeling van regionale landbouwvisies en gebiedsvisies, waarbij we lokale gemeenschappen en boeren actief betrekken. Afwegingen in dit kader moeten op integrale wijze worden gemaakt en vereisen nadere uitwerking. Dit proces kan niet los worden gezien van de POVI.

2. Het toewerken naar een LHS vereist een **actiever provinciaal grondbeleid, met bijbehorend instrumentarium**. Een provinciale groundbank zou provinciale gronden langjarig beschikbaar kunnen stellen aan agrarische bedrijven, ondersteunend aan de realisatie van de verschillende provinciale opgaven. Andere mogelijke instrumenten zijn (regionale) grondtafel(s), kavelruil en ruimtelijke landbouwgrondladders als afwegingskader. Regionale grondafels kunnen helpen om geleidelijk een hoofdstructuur te realiseren. Samen met de partners in het veld willen wij een dergelijk instrumentarium de komende periode verder uitwerken. Marktversturende effecten ten gevolge van overheidshandelen op de grondmarkt moeten zoveel mogelijk worden vermeden. Voor een samenhangende uitvoering kan instelling van een overkoepelende provinciale commissie bevorderlijk zijn.

Landbouwgrond verandert bij voorkeur alleen van functie als dat goed kan worden onderbouwd en zorgvuldig is afgewogen. Het huidige Regeerprogramma geeft aan dat het ministerie van LVVN toewerkt naar een **afwegingskader voor functieverandering van landbouwgrond**, inclusief de borging. Die ontwikkeling volgen wij. Waar mogelijk en nodig voegen wij daar nog een provinciale dimensie aan toe. Hierbij denken wij aan het verplicht stellen van een zogeheten **Landbouweffectrapportage (LER)**. Een LER brengt de sociaal-economische gevolgen van een functieverandering van landbouwgrond in beeld. Tenslotte is van belang om hier te benoemen dat wij wel vasthouden aan de realisatie van het NatuurNetwerk Nederland (NNN). Daarbij zal nog wel landbouwgrond van functie veranderen naar natuurgrond.

3. Wij willen voorkomen dat courante bedrijven met recente gebouwen worden op- of uitgekocht en uit de sector verdwijnen, terwijl de meer gedateerde bedrijven overblijven. Dit is een vorm van kapitaalvernietiging. Wij willen boeren op oudere bedrijven de kans geven om te verplaatsen naar opgekochte modernere bedrijven. Hierbij moet rekening worden gehouden met omgevingsfactoren zoals stikstofemissies. In het geval van de LBV en LBV+¹² lijkt het daarom geen optie. Dit vereist nadere uitwerking en analyse.
4. **Ruimtelijk gedifferentieerd sturen op doelen, in het kader van de POVI**. In bepaalde gebieden zijn lage waterpeilen of emissies naar de omgeving minder wenselijk dan in andere. Natuurinclusieve of biologische landbouw kan daar juist meer wenselijk zijn. Een voorbeeld zijn de randzones rondom Natura2000-gebieden. De overweging is om daar te gaan werken met doelsturing of het stimuleren van bepaalde vormen van landbouw. Dit kan via de inzet van al eerder genoemde regelingen als ANLb, GLB en LEADER.

Hierbij denken we ook aan een motie (3098) in Provinciale Staten van Fryslân. Daarin wordt gesteld dat het beschikbare ruimtelijk instrumentarium niet zal worden gebruikt om extra provinciale regels, voorschriften of eisen aan de agrarische sector op te leggen. Wel kan het zijn dat in deze gebieden met waterbeheer en -peilen en de vergunningverlening rekening moet worden gehouden met de nabijheid van natuur. Daar tegenover kunnen dan vergoedingen staan. Hoe meer we zulke vergoedingen in deze gebieden bundelen, hoe meer kansen voor bijvoorbeeld natuurinclusieve of biologische landbouw.

---

¹² Landelijke-beëindigingsregeling-veehouderij (Lbv) en Landelijke-beëindigingsregeling-veehouderij met piekbelasting (Lbv-plus). Hier is opkoop juist mede gebaseerd op de locatie, vanwege de stikstofneerslag.

Hoofdstuk 7

Bodem en water

Voor het landbouw- en voedselsysteem van Fryslân is voldoende (maar niet te veel) water van een goede kwaliteit van essentieel belang. Voor de grondgebonden landbouw is een goede bodemkwaliteit van groot belang. Wij gaan kort in op de uitdagingen in onze provincie, om vervolgens in te zoomen naar de aandachtspunten op de bodemtypen veen, zand en klei.

Hoofdpijnen voor Bodem en Water

Deze hoofdpijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagonde. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. De hoofdpijnen zijn:

1. Wij blijven aan waterkwaliteit werken met de landbouwsector via het **Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW)**. Welke uitdagingen spelen in welk gebied en welke mogelijkheden hebben we tot onze beschikking om deze uitdagingen aan te gaan? Dit wordt de komende tijd uitgewerkt in de GAW: de Gebiedsdocumenten Agrarische Wateropgave voor Fryslân. Een en ander kan ook gekoppeld worden aan een landbouwhoofdstructuur binnen de POVI (Provinciale Omgevingsvisie).
2. Aan bodemkwaliteit werken wij samen met de sector vanuit de **Bodemagenda**. Deze agenda is op het moment van schrijven nog niet definitief. De doelen van de bodemagenda zullen vooral landen in de Provinciale Omgevingsvisie (POVI) en in de verschillende (omgevings-)programma's, zoals het Regionaal Waterprogramma.
3. **Wij streven naar een vermindering van het gebruik van en de blootstelling aan (chemische) gewasbeschermingsmiddelen**. Hier zien wij naast kennis en voorlichting een belangrijke rol weggelegd voor innovatie in de vorm van robuustere rassen, robotisering en drones. Zo wordt er geëxperimenteerd met robots met uitgerust met camera's en AI-technieken. Onkruiden kunnen dan verwijderd worden met lasers. Ook een vitale bodem kan verschil maken. Hierbij denken wij in de akkerbouw met name aan het voorkomen van bodemverdichting en het op peil houden van het organische stofgehalte. Daarnaast geven wij momenteel uitvoering aan een initiatiefvoorstel uit Provinciale Staten: 'Naar een schone en gezonde leefomgeving: afbouw gebruik van pesticiden in Fryslân 2021-2030'.
4. Wij willen de Friese landbouwsector **met kennis en innovatie ondersteunen bij het omgaan met klimaatverandering**. Hierbij denken wij bijvoorbeeld aan weerbare rassen, robotisering en waterbesparing of -berging en het werken aan een vitale bodem.

Waterkwaliteit in Fryslân

De waterkwaliteit in Fryslân is de afgelopen decennia verbeterd. Zo zijn de concentraties nutriënten in het water afgenomen en is het doorzicht van het water flink toegenomen¹³. Daarnaast dragen natuurlijke oevers en natuurvriendelijk onderhoud van watergangen bij aan een grotere biodiversiteit. Toch zijn we er nog niet. Om de hoeveelheid nutriënten in het water verder te verminderen, zijn extra maatregelen nodig. Ook zijn er zorgen over de aanwezigheid van milieuvreemde stoffen in het water. Momenteel is dit dossier volop in beweging door de afschaffing van de derogatie, aanwijzing van NV-gebieden¹⁴ en verplichte bufferstroken. Samen met het Wetterskip en de agrarische sector blijven wij intussen doorwerken aan een betere waterkwaliteit via het DAW.

Doelsturing, op basis van bepaalde duurzaamheidsscores (KPI's) of grondwaterkwaliteit, biedt wellicht mogelijkheden. Boeren zouden bijvoorbeeld een [BedrijfsBodemWaterPlan](#) kunnen invullen. Hieruit rollen de voor een bedrijf meest geschikte maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren. Implementatie daarvan zou beloond kunnen worden vanuit de overheid.

Bodemkwaliteit in Fryslân

De Bodemagenda van provincie Fryslân¹⁵ geeft de bodem een plek in de provinciale organisatie. Een vitale bodem is ook voor de landbouwsector van belang. Ambities en strategische doelen van de Bodemagenda landen vooral in de Provinciale Omgevingsvisie (POVI). De meer operationele doelen met activiteiten en inspanningen worden in de verschillende (omgevings-)programma's opgenomen, zoals het Regionaal Waterprogramma.

Waterhuishouding van Fryslân

Voor een toekomstbestendig watersysteem in Fryslân zijn met name veenoxidatie op de veengronden, verdroging op de zandgronden en verzilting op de klei een probleem. Werken aan het watersysteem zelf valt buiten het bestek van deze beleidsbrief. Van belang is in dat kader het besluit van het kabinet in 2022 om 'water en bodem sturend' te laten zijn bij ruimtelijke keuzes, kortweg het 'WABOS-principe'.

In het kader van deze brief willen wij de Friese landbouwsector met name met kennis en innovatie ondersteunen bij het omgaan met klimaatverandering. Hierbij denken wij bijvoorbeeld aan weerbare rassen, robotisering en waterbesparing of -berging en het werken aan een vitale bodem.

---

¹³ Wetterskip Fryslân en Provincie Fryslân, 2023. Fryslân Klimaatbestendig 2050+

¹⁴ Het kabinet heeft zogenoemde "nutriënten verontreinigde" gebieden (NV-gebieden) aangewezen, waar agrarische bedrijven extra stappen moeten zetten om de waterkwaliteit te verbeteren. Zo gelden hier bijvoorbeeld lagere stikstofgebruiksnormen. De verplichting voor het Rijk om deze NV-gebieden aan te wijzen volgde uit de in 2022 jaar verkregen derogatiebeschikking van de Europese Commissie.

¹⁵ Op het moment van schrijven, oktober 2024, wordt aan de Bodemagenda nog gewerkt.

1. Veengronden

Het veengebied is van nature nat en veenbodems lenen zich niet goed voor akkerbouw. Vorige generaties moesten handelen binnen de mogelijkheden die water en bodem hen boden. Grasland of hooiland met melkveehouderij bleek een prima manier om de natte, laaggelegen veengebieden productief in te zetten. De opkomst van gemalen, in combinatie met overheidsbeleid dat stuurde op intensivering van de melkveehouderij, leidde ertoe dat waterpeilen in de loop van de twintigste eeuw geleidelijk steeds verder verlaagd werden.

Gevolgen van peilverlaging

Wat aanvankelijk niet duidelijk was, is anno 2024 wel duidelijk: het veen oxideert daardoor en de bodem daalt. Daardoor treedt funderingsschade op en komen natte natuurgebieden hoger te liggen dan hun omgeving. Ook heeft het een aanzuigende werking op het grondwater van de hoger gelegen zandgronden, waardoor die sneller verdrogen. Zout water wordt in toenemende mate aangetrokken vanonder de Waddenzee. Dat vormt een bedreiging voor de akkerbouw, maar ook voor grondwaterwinning en natuur. Waterpeilen in de veengronden zijn daarmee een kernvraagstuk voor een toekomstbestendig watersysteem in Fryslân, ook met het oog op de toenemende waterbeheerkosten.

Veen en klimaatdoelen

Naast bodemdaling leidt veenoxidatie tot uitstoot van CO₂. De reductieopgave van het Klimaatakkoord is uitgewerkt in het Friese Veenweideprogramma. We benoemen in dit programma een streefpeil voor de grondwaterstand van gemiddeld 40 cm onder het maaiveld voor het 'dikke veen'. De afspraak in het Klimaatakkoord om klimaatneutraal te zijn in 2050 vraagt voor het veenweidegebied nog nadere uitwerking. Het huidige Veenweideprogramma hanteert 2030 als tijdshorizon.

De kosten en baten van peilverhoging delen we

Peilverhoging en vernatting hebben een negatieve impact op de opbrengst en kwaliteit van het gras en de draagkracht voor het vee en machines. Omdat vernatting van het veen brede maatschappelijke doelen dient, kunnen de kosten daarvan niet eenzijdig worden afgewenteld op de boeren. Op dit moment is binnen het Friese Veenweideprogramma daarom al sprake van een Compensatie Systematiek Veenweide (CSV). 'Koolstofdiensten' zoals het voorkomen van emissies of juist het vastleggen van koolstof kunnen wellicht extra inkomsten genereren. Deze systematiek en het aanbieden van koolstofcertificaten op de vrijwillige koolstofmarkt staat nog in de kinderschoenen.

Nieuwe (natte) teelten voor veengronden, bijvoorbeeld voor biobased bouwen, vergen zeker nog een generatie doorontwikkeling. Hierin moet geïnvesteerd worden. Er zullen wellicht ook boeren willen stoppen of het bedrijf verplaatsen naar een andere regio. Hier is een actief grondbeleid van de provincie van belang (H6). Dit grondbeleid kan gericht zijn op het verplaatsen van bedrijven die niet goed uit de voeten kunnen met de nattere omstandigheden in het veengebied. Aan de andere kant kan het inpassing mogelijk maken van bedrijven die hier juist wel kansen zien, eventueel in combinatie met functies als agrarisch natuurbeheer en recreatie.

Vrijkomende agrarische erven bieden ruimtelijk ook mogelijkheden. Hier wordt op dit moment al over nagedacht. Dit valt onder Hoofdstuk 3, hoofdlijn 1.

2. Zandgronden

De zandgronden in Fryslân kennen landbouw, maar ook beekdalen en grote natuurgebieden die kwetsbaar zijn voor te veel stikstof en verdroging. Deze regio krijgt steeds meer te maken met verdroging, mede door de bodemdaling en lage waterstanden in het veengebied. Ook speelt veenoxidatie in de beekdalen een rol.

Het vasthouden van water in droge maanden is daarom een belangrijk doel, zowel voor het behoud van de landbouw als de natuur. Boeren kunnen daaraan een essentiële bijdrage leveren. Daarom moeten zij juist de ruimte krijgen om maatwerkoplossingen te ontwikkelen. Een vitale bodem met een goed organisch stofgehalte kan hierin een rol spelen.

De waterkwaliteit vereist aandacht

Wat betreft de waterkwaliteit zijn de zandgronden gevoelige gebieden. Om de wettelijke doelen te halen, is het van belang om zorgvuldig om te gaan met bemesting en gewasbeschermingsmiddelen. Te nemen maatregelen moeten zorgvuldig worden afgewogen. Bij voorkeur worden geen, of zo weinig mogelijk, directe beperkingen opgelegd. Doelsturing kan daarbij wellicht een rol spelen.

3. Kleigronden

Dit gebied is bij uitstek geschikt voor akkerbouw en kent daarnaast ook veel melkveehouderij. Over het algemeen zijn de wettelijke opgaven in dit gebied minder urgent dan in de veenweide of op de zandgronden. Generieke beleidsdoelen als de Kaderrichtlijn Water (waaraan voldaan moet worden in 2027) en stikstof- en methaanreductie, zijn wel van toepassing.

Bodem- en waterkwaliteit

Behoud van goede bodemkwaliteit is van belang. Zowel voor de productiviteit van de landbouw op de lange termijn als voor de omgeving. Op de kleigronden is bodemverdichting het belangrijkste aandachtspunt. Hieraan kan worden gewerkt door het bevorderen van de opbouw van organische stof. Ook lichtere machines, drones en robots kunnen uitkomst bieden. Wanneer het gaat om het zware vervoer van bijvoorbeeld geogoste suikerbieten blijven de mogelijkheden beperkt.

In relatie tot de waterkwaliteit (KRW) is met name afspoeling vanuit de akkerbouw een aandachtspunt. Ook uitspoeling van mineralen op grasland, door bemesting, is van belang. Aan deze thema's wordt gewerkt vanuit o.a. het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW). Van een reductie van gewasbeschermingsmiddelen is helaas nog geen sprake in de pootgoedteelt, mede vanwege hogere ziekte- en virusdruk. Voor hoogwaardige Pootgoedteelt blijven de CTGB¹⁶-goedgekeurde middelen essentieel. Wel is er steeds meer bewustzijn over emissiearme toediening, betere technieken etc. Hier zien wij naast kennis en voorlichting een belangrijke rol weggelegd voor innovatie in de vorm van robuustere rassen, robotisering en drones. Ook hier is een vitale bodem van belang. Deze kan bijdragen aan het verlagen van de ziektedruk en daarom het middelengebruik. Met doelsturing tenslotte kunnen bovenwettelijke prestaties op het gebied van duurzame gewasbescherming worden beloond en gestimuleerd.

---

¹⁶ Het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb) beoordeelt of gewasbeschermingsmiddelen en biociden veilig zijn voor mens, dier en milieu voordat ze worden verkocht.

Verziltig

Voor een toekomstbestendige akkerbouw is verder het beheersen van en omgaan met verziltig van belang. Hier wordt aan gewerkt vanuit het kenniscluster verziltig, SALTA. Mocht de verziltig te veel toenemen, dan is het denkbaar dat er in de toekomst een verschuiving plaatsvindt naar de teelt van minder verziltigingsgevoelige gewassen. Of van akkerbouw naar melkveehouderij. Op het langer behouden van het huidige akkerbouwareaal zou ingezet kunnen worden met waterbeheer. Voorbeelden zijn het juiste peilbeleid op de juiste plaats en voldoende doorspoeling, met name tijdens droge perioden. Dit is echter deel van het integrale watervraagstuk in Fryslân en vereist integrale afweging.

De Wadden

De Waddeneilanden dragen met van 2% van het Friese landbouwareaal in beperkte mate bij aan de Friese landbouwproductie. Het agrarisch grondgebruik bestaat vooral uit grasland. Er zijn in verhouding veel biologische bedrijven en bedrijven met agrarisch natuurbeheer (ca. 88%), verkoop, loonwerk en duurzame energie voor derden.

Voor de agrarische functie van de polders is de trage toestroom van zoet water vanuit de duinen van groot belang. Het streven is dat gebruik en aanvulling van zoetwater na 2050 met elkaar in evenwicht zijn. Om dit te realiseren wordt er per Waddeneiland gewerkt aan klimaat- en waterplannen.

Hoofdstuk 8

Biodiversiteit, landschap en erfgoed

Landbouw maakt gebruik van natuurlijke processen en kringlopen en is verweven met de natuur. Denk alleen maar aan de bodem, waarin gewassen groeien en waarop dieren grazen en al het leven daarin. Of de aanwezigheid van bestuivers en natuurlijke vijanden, die ziekten en plagen in toom helpen te houden. Het hele Friese landschap, met zijn boerenlandnatuur en weidevogels, is sterk verbonden met de agrarische sector.

Deze verbondenheid is ook van belang voor de leefbaarheid en brede welvaart in Fryslân en voor het imago van de provincie. Water, landbouw en groen zijn de eerste associaties die Friezen hebben bij het imago van hun provincie¹⁷.

In dit licht is het logisch dat er in Fryslân al volop gewerkt wordt, juist ook door boeren, aan een goede wisselwerking tussen landbouw en natuur. Meer dan één op de drie bedrijven in Fryslân doet mee aan het ANLb. Dat is meer dan twee keer zoveel als gemiddeld in Nederland. De provincie werkt daarnaast aan gebiedsontwikkeling, het Aanvalsplan Grutto, het Herstelprogramma Biodiversiteit, groenblauwe dooradering en gezonde bodems en bemesting.

Hoofdpijnen voor Biodiversiteit, Landschap en Erfgoed

Met alle bovengenoemde zaken gaan wij door, vanuit lopende initiatieven en bestaande budgetten. Vanuit deze landbouwvisie brengen wij daar een aantal nieuwe accenten in aan. In de verdere tekst lichten wij de hoofdpijnen nader toe. Deze hoofdpijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. De hoofdpijnen zijn:

1. Wij zetten ons in voor aantrekkelijke **vergoedingen voor natuurbeheer en natuurdoelen**. Wie meedoet, moet voor de lange termijn op een structurele bijdrage kunnen rekenen. Dit is een maatschappelijke dienst die wij willen belonen. Dit is nog wel afhankelijk van de ontwikkelingen vanuit het Rijk, ten aanzien van de besteding van de extra ANLb-gelden. Hierover denken wij mee.

---

¹⁷ Voor Friezen zijn water, landbouw en groen hun eerste associaties bij het imago van Fryslân. Voor niet-Friezen zijn dat resp. water, groen, nuchterheid en landbouw. DirectResearch BV, 2024. [De Friese Imagomonitor 2024](#).

2. **Bij het ANLb zetten wij meer in op vertrouwen en het halen van doelen.** Dit geldt ook voor wild- en faunabeheer. Verantwoord vertrouwen vinden wij belangrijker dan controleren. Dit proberen wij in afstemming met het ministerie LVVN te vertalen in de landelijke uitwerking van het Regeerprogramma Hoop, Lef en Trots. Hierin is structureel een groter budget gereserveerd voor het ANLb en de verwaarding van ecosysteemdiensten.
3. Wij onderzoeken of **meer gebiedsgerichte inzet van het ANLb** mogelijk is, om zo gebiedsspecifieke doelen te halen. Dan wordt koppelen aan de landbouwhoofdstructuur in de POVI interessant. Het ANLb beheerbudget wordt nu regionaal ingezet en uitgevoerd door de zeven agrarische collectieven.
4. **We bouwen voort op de resultaten van de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw,** met het doorzetten van projecten en instrumenten die waardevol zijn gebleken.
5. **De boer als natuurbeheerder.** Voor natuurtypen waarbij landbouwkundig medegebruik mogelijk of zelfs nodig is, zien wij kansen om het beheer bij de boer in zijn bedrijfsvoering op te nemen, als verbredingstak. Onze insteek is om hierbij de natuuropgave te combineren met agrarisch gebruik van de grond. Het realiseren van de natuurdoelen staat hierbij voorop – ‘boer-inclusieve natuur’. Hiervoor willen we in overleg met de terreinbeherende organisaties (TBO’s) de mogelijkheden onderzoeken.
6. **Wij zetten ons sterker dan voorheen in voor behoud en toepassing van traditionele Friese landbouwrassen en gewassen.** We ondersteunen projecten van het Platform Fryske Rassen en Gewassen. Fryske rassen en gewassen zijn van belang als deel van ons levend cultureel erfgoed en voor de agrobiodiversiteit. In relatie tot Hoofdstuk 3, punt 5 (meerwaarde door streekproducten). Wat is het verschil tussen een streekproduct of -gerecht in Fryslân en hetzelfde gerecht in iedere willekeurige andere provincie? Voor écht oorspronkelijke producten en onderscheidende smaken met meerwaarde en een stukje geschiedenis horen *Fryske readbûnte kij*, *swartbles skiep*, *Fryske hin*, *wâldbeantsjes*, *Fryske appelrassen*, *wâldgieltsjes* en de *Berltsumer sipel* bij onze kroonjuwelen.
7. Wij voeren de maatregelen uit die benoemd zijn in de Friese Nota Weidevogels 2021 - 2030. Zo zullen provincie en betrokkenen via gebiedsgericht maatwerk **het verlies van nesten, kuikens en adulte weidevogels door predatie in de gebieden die voor weidevogels relevant zijn beperken**. Dat doen we op basis van onderliggende monitoring/onderzoek en zorgvuldige analyse. Voor zover mogelijk en binnen de wettelijke kaders.
8. Wij zetten ook in op **ruimere mogelijkheden om schade door onder meer ganzen te verkleinen**. Voor de trekganzenopvang hebben we een internationale verplichting. In dat kader doen veel boeren in Fryslân mee met opvang van trekganzen in ganzenfoerageergebieden. Zij krijgen voor de schade die de ganzen hier veroorzaken een tegemoetkoming van 100%. Voor de ganzen die hier jaarrond blijven en zich vermeerderen zoeken wij naar andere mogelijkheden. Zo heeft de provincie een onderzoek laten doen naar de mogelijkheid om **ganzen op de menukaart** te zetten: “Gans en Bord”. Dit is echter nog zomaar niet geregeld. Daarnaast is de vraag of het uiteindelijk als verdienmodel haalbaar is. Wij blijven de mogelijkheden onderzoeken.

9. **De provincie streeft naar conflictarm samenleven met de wolf.** Dit vraagt om een evenwicht in enerzijds wettelijke bescherming van de wolf en anderzijds het beperken van probleemsituaties en schade door de wolf. De provincie zet zich in dat kader in om de dierhouders te ondersteunen bij het voorkomen van wolvenaanvallen. Er is bijvoorbeeld al een subsidieregeling opengesteld. Ook is er een wolvenconsulent actief, die dierhouders in het Friese wolvengebied helpt om wolfwerende maatregelen te nemen. Samen met de andere provincies in het IPO, wil Fryslân een interprovinciaal wolvenplan opstellen, bij voorkeur met meer beheermaatregelen. Dit plan moet wel in overeenstemming zijn met de Nota Faunabeleid Fryslân. Uitvoerig onderzoek - mede in opdracht van provincie Fryslân – laat bovendien zien dat de beheermogelijkheden momenteel juridisch nog beperkt zijn¹⁸.

ANLb – ecosysteemdiensten

Bijna 2000 boeren (36% van het totaal) in Fryslân zetten zich in voor natuur, weidevogels en biodiversiteit. Dat is meer dan in enige andere provincie. Gecoördineerd en gefaciliteerd door de provincie, is BoerenNatuur Fryslân verantwoordelijk voor de uitvoering van dit Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Daarnaast is BoerenNatuur Fryslân kennisdrager en projectaanjager voor het bevorderen van een natuurinclusieve landbouw, die economisch rendoert. Hiermee speelt deze organisatie een centrale rol in het Friese kennisnetwerk (H10).

Boerenlandnatuur is niet alleen een essentieel onderdeel van het Fryske landschap, maar speelt ook een belangrijke rol in de *mienskip*. Denk aan de weidevogelbescherming en de houtwallen in de Noordelijke Friese Wouden.

Het ANLb is goed voor landschap en biodiversiteit in Fryslân, maar ook voor de sociaal-economische leefbaarheid in het landelijk gebied. Wij zien boeren die groenblauwe diensten leveren als gespecialiseerde landschapsbeheerders, die voor een aantrekkelijk en waardevol platteland zorgen. Met een praktisch werkbare inpassing van deze diensten in de boerenbedrijfsvoering, zetten wij in op een toekomstbestendige landbouw. Hierbij streven wij naar inzet van de ecosysteemdiensten voor alle soorten boeren in Fryslân. Als dit mogelijk wordt in de landelijke invulling van het Regeerprogramma, doen wij dit met verschillende accenten per gebied. De specifieke natuurlijke omstandigheden en opgaven zijn hierbij bepalend.

Voortbouwen op de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw

De afgelopen jaren hebben we in het kader van de Regio Deal geleerd hoe natuurinclusieve landbouw eruit kan zien op het boerenbedrijf. En wat het uiteindelijk oplevert voor boer en biodiversiteit. Dit willen we vasthouden. Daarom werken we de komende jaren aan het doorzetten van projecten en instrumenten die waardevol zijn gebleken. Concreet zijn dat:

- Voortzetten van de subsidieregeling voor boerenexperimenten.
- Opstellen en uitvoeren van een Kennis- en innovatieagenda, gericht op diverse bedrijfssystemen die op hun eigen wijze natuurinclusief werken implementeren.
- Beleidsinstrumenten toetsen op hun bijdrage aan natuurinclusief werken.
- Doorzetten en ondersteunen van gebiedsaanpakken.
- Experimenteermogelijkheden blijven bieden.

---

¹⁸ Zie ook de brief aan PS van Fryslân over het [Afhandlingsvoorstel Motie Vreemd 'Aanpak Wolf'](#)

Erfgoed

Behoud en herstel van het Friese cultuurlandschap is van groot belang in het kader van het Friese erfgoed en de Friese cultuurhistorie. De boer is in dit kader een belangrijke landschapsbeheerder. Voor een belangrijk deel vindt dit behoud en herstel plaats via de POVI en de provinciale Omgevingsverordening, in samenhang met de structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*.

Binnen het ANLb kunnen agrariërs hiervoor gebruikmaken van de zogenaamde landschapspakketten of de ANLb-pakketten waarmee bijvoorbeeld oude cultuurhistorische graslanden behouden kunnen worden. In nauwe samenhang met de in stuk veelvuldig ter sprake komende "N" Natuurpakketten. Binnen het GLB-NSP kunnen subsidies op niet-productieve investeringen voor landbouwbedrijven worden benut (het voormalige POP3).

Wat dit laatste betreft blijven wij inzetten op de jarenlange samenwerking tussen de agrarische collectieven en Landschapsbeheer Friesland. Dit voor het in samenhang herstellen van landschap en biodiversiteit. Wij zetten in op een vervolg van het eerdere project 'Herstel Agrarisch Cultuurlandschap'¹⁹.

Ook stimuleren wij blijvend agrarisch gebruik van historische boerderijen en boerenerven als beeld- en identiteitsdrager van het platteland. Dit doen wij via het 'Werkplan Takomst Fryske Pleats'²⁰, een onderdeel van het Omgevingsprogramma Erfgoed 2025-2028. Dit omvat onder meer de aanpak Nije Pleats, subsidieregelingen voor monumenten en boerderijdaken, GLB-ervenherstel, biodiversiteit op het boerenerv²¹ en actualisatie van 'It Fryske Boerespul'²².

Predatiebeheer

Veel Friese boeren zetten zich binnen het ANLb in voor het behoud van boerenland- en weidevogels. Met resultaat, want we zien dat de weidevogelstand in gebieden met (agrarisch) natuurbeheer minder hard afneemt dan in 'regulier' agrarisch gebied. De broeddichtheid van boerenlandvogels is in Fryslân zodoende nog altijd een van de hoogste van Nederland. Nieuwe en andere soorten roofdieren vormen in toenemende mate echter een bedreiging voor hun broedsucces. Wij zoeken zoveel mogelijk ruimte voor het bestrijden van deze predatoren binnen de wettelijke mogelijkheden. Deze maatregel wordt ook benoemd in de Nota Weidevogels 2021-2030. Daarnaast blijven wij vol inzetten op het versterken van het ANLb, het Aanvalsplan Grutto en de benodigde investeringen in de weidevogelkerngebieden. Dit laatste betreft onder meer de inzet op verbetering van het biotoop en op duurzaam behoud van weidevogelranden.

---

¹⁹ Zie: [Herstel Agrarisch Cultuurlandschap Fryslân 2021 - 2024 - Landschapsbeheer Friesland](#)

²⁰ Zie: [Werkplan Takomst Fryske Pleats](#)

²¹ Zie: [Meld je erf aan voor 'Ferskaat op it boerehiem' - ELAN Zuidoost Friesland](#)

²² Zie: [Ald Barrahûs](#)

De boer als natuurbeheerder

Naast de grote groep deelnemers aan het ANLb is er een kleinere groep boeren die als gecertificeerde natuurbeheerder werkt. Deze boeren zorgen op een deel van hun bedrijf voor het beheer en onderhoud van het NatuurNetwerk Nederland (NNN), gerelateerd aan de natuurdoelen daarvan. Zij zijn aangesloten bij een Natuurbeheercollectief zoals stichting Part-Ner en collectief Noardlike Fryske Wâlden.

We zien bij boeren een groeiende behoefte om natuurgronden binnen het NatuurNetwerk Nederland (NNN) in beheer te houden of te krijgen. Voor de grasachtige natuurtypen met landbouwkundig medegebruik zien wij kansen voor agrariërs om het beheer geheel in hun bedrijfsvoering op te nemen.

Hiervoor willen wij de opleiding en inpassing van het beheer meer faciliteren. Wij sturen op inpassing in de bedrijfs-(mest)boekhouding om het beheer goed aan te laten sluiten bij de agrarische bedrijfsvoering.

Ruige stalmest, bodemverbetering en bovengronds uitrijden van mest

Het toepassen van ruige stalmest is een uitstekende bodemverbeteraar en gunstig voor weidevogels. Via het ANLb stimuleren wij het gebruik van ruige mest en initiatieven om groene reststromen circulair in te zetten. Dit draagt bij aan koolstofbinding en de landbouwklimaatdoelstelling. Bovengronds uitrijden van drijfmest is gunstig voor het bodemleven. Dat blijkt uit [recent onderzoek naar de effecten van bemesting op het bodemleven en de stikstofkringloop](#) door Bioclear Earth, mede in opdracht van de drie Noordelijke provincies. Het bevordert de microbiologie, stikstofbinding en droogtebestendigheid van de bodem.

De gevolgen van de aanwending van mest voor de ammoniakemissie en nitraatuitspoeling moeten nog worden onderzocht. Het is daarom nu te vroeg om uitspraken te doen over een voorkeur voor mestinjectie of bovengronds uitrijden. Wanneer dit gunstig uitpakt voor bovengronds uitrijden, onderzoeken we de mogelijkheden om dit breder in te zetten bij boeren met een ontheffing.

Mest, sloot- en bermmaaisel en andere groene reststoffen kunnen slim worden ingezet. Dit biedt kansen voor het versterken van de bodemvitaliteit en het sluiten van kringlopen. Het bodemleven, deel van de biodiversiteit, kunnen we hiermee bevorderen. Dit draagt bij aan de bodemvruchtbaarheid en droogtebestendigheid. Een kringloopcoöperatie van boeren kan hierin een rol spelen. De provincie heeft de oprichting van zo'n coöperatie – AgriCycling - gefaciliteerd.

Hoofdstuk 9

Kringlopen

Het sluiten van kringlopen is een goede manier om energie en grondstoffen te besparen en verontreiniging van onze leefomgeving te voorkomen. Kringlopen in de Friese melkveehouderij zijn van oudsher altijd relatief gesloten geweest. Nieuw Europees beleid dreigt dat nu echter te veranderen. Hoe wij daarmee omgaan is voor Fryslân nu de meest urgente vraag, wanneer het over kringlopen gaat. Mede in dat licht komen wij hier tot een aantal hoofdlijnen.

Hoofdlijnen voor Kringlopen

Deze hoofdlijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagonde. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren. De hoofdlijnen zijn:

1. Wij zetten in op een gebiedsgerichte derogatie en gaan daarvoor lobbyen in Den Haag en Brussel. Ook onderzoeken wij de mogelijkheden voor een pilot derogatie. Regionale verschillen in landbouwsystemen, bodem- en waterkwaliteit in Nederland rechtvaardigen dit (zie ook Bijlage 3).
2. Wij streven naar het verminderen van het **stikstofkunstmestgebruik in Fryslân**. Hier moet wel opgemerkt worden dat afschaffing van de derogatie juist tot wel 16% meer gebruik van stikstofkunstmest kan leiden in Fryslân²³. Wij streven er desalniettemin naar om dit om te buigen naar een reductie, door:
  - a. Productie en toepassing van zogeheten RENURE-meststoffen²⁴ te stimuleren, zodra deze dezelfde status als kunstmest krijgen. Wij verwachten dat dat in de loop van 2025 het geval zal zijn. Wij proberen met ontheffing eerder al pilots op te starten. Ook werken wij aan kennis en infrastructuur voor de toepassing van RENURE-meststoffen.
  - b. Advies over samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij, en het bevorderen van regionale kringloopsluiting, met bijvoorbeeld de provincies Fryslân en Groningen of Flevoland.
  - c. Wij stimuleren het **verlagen van het ruw eiwitgehalte in het rantsoen** van het vee, om minder stikstof te hoeven afvoeren. Dit kan ook helpen de kosten voor aankoop van krachtvoer te beperken. Dit bereiken wij o.a. met de Noordelijke Investeringsregeling Stikstofreductie, waarin wij adviezen en studiegroepen op dit gebied subsidiëren.

---

²³ Groenendijk, P., Cals, T., Kros, H., Voogd, J., 2023. Effecten van de afbouw van de mestderogatie op emissies van ammoniak en methaan en op waterkwaliteit. Wageningen Environmental Research, Rapport 3274, Wageningen.

²⁴ RENURE staat voor *REcovered Nitrogen from manURE*. De term geeft het aan: het gaat om stikstofhoudende meststoffen die gewonnen worden uit dierlijke mest, of digestaat waar dierlijke mest voor is gebruikt.

- d. Om de verliezen aan mineralen in Fryslân zoveel mogelijk te beperken, willen we zorgen voor een **zo efficiënt mogelijke benutting van de mineralen in rantsoen en bemesting** in onze landbouwsector. Daarbij moeten akkerbouw en veehouderij in samenhang worden gezien. Wij streven naar een optimaal gebruik van beschikbare plaatsingsruimte voor dierlijke mest. In gewassen kiezen wij voor de 4J-strategie: bemesten op het Juiste moment, op de Juiste plaats, met de Juiste hoeveelheid en met de Juiste voedingsstoffen. Innovatie kan hier ook een belangrijke rol in spelen. Hieraan werken wij in het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW).
  - e. Doelsturing in bovenstaande een rol spelen. Wellicht kan de BioMonitor hieraan bijdragen. Deze pilot heeft als doel een stikstofemissie monitorings- en beloningssystematiek te ontwikkelen voor de biologische melkveehouderij. Het is één van de Managementmaatregelen Stikstofreductie, van het Ministerie van LNVN.
  - f. Het stimuleren van het telen van stikstofbindende gewassen, waaronder grasklaver-mengsels. Dit wordt onder meer gestimuleerd via het GLB.
3. Wij zetten in op meer **mestverwerking** op het boerenbedrijf en elders. Dit sluit aan bij de zogeheten Friese Drieslag, in combinatie met monomestvergistings. Wij willen meer gebruikmaken van innovatieve ondernemers.

Mestcrisis

In Fryslân is door de afschaffing van de derogatie op dit moment sprake van een mestcrisis, die het voortbestaan van de melkveehouderij bedreigt. Hoewel de provincie op het mestdossier beperkte invloed heeft, wil zij al het mogelijke doen om de melkveehouders in Fryslân te ondersteunen bij het opvangen van de afschaffing van de derogatie.

Ook landelijk probeert men de druk op de mestmarkt te verlichten. Kijkend naar de Kamerbrief over de Aanpak Mestmarkt, speelt de provincie een rol als middenbestuur. Wij kunnen zorgen dat bij de implementatie van maatregelen rekening wordt gehouden met de omstandigheden in Fryslân. Ook kunnen wij zorgen dat er zo goed mogelijk gebruik wordt gemaakt van de subsidies en regelingen.

Tenslotte kunnen wij ons richten op eigen initiatieven en zaken die géén deel uitmaken van de Kamerbrief. Zo werken wij in Fryslân en in noordelijk verband op korte termijn aan een propositie of actieplan om de sector waar mogelijk te helpen om de afschaffing van de derogatie op te vangen. Hierin zijn de meeste hoofdlijnen bij dit hoofdstuk ook terug te vinden.

Wat willen we nog meer doen

De mens neemt maar een klein deel van de mineralen in zijn of haar voeding op. Zolang de rest door het riool wordt gespoeld en nog niet volledig worden hergebruikt, is er sprake van een 'gat in de kringloop'. We willen dit verlies beperken en de voedingsstoffen uit plas en poep van mensen waar mogelijk opnieuw gebruiken. In het van de Agrofood-agenda '*Caring for Soil, Caring for Life*' faciliteren wij pilots met hergebruik menselijke fecaliën in de landbouw.

Fosfaat en andere mineralen die van landbouwpercelen uit- of afspoelen, kunnen worden gerecycled door slootbagger opnieuw op het land te brengen. Dit heeft zowel ecologische als landbouwkundige voordelen en kan bijdragen aan een betere waterkwaliteit.

Ook composteren van bermgras kan bijdragen aan het aanvoeren van organische stof en, wellicht nog belangrijker, nestelmateriaal voor weidevogels. Hieraan werken wij binnen de Agrofood-agenda '*Caring for Soil, Caring for Life*'.

> Bijlage 3 bevat extra achtergrondinformatie bij dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 10

Agrofood en economie

Met Agrofood wordt de hele productieketen van primaire sector, toelevering, verwerkende industrie tot aan detailhandel bedoeld. Dat is dus breder dan alleen de landbouwsector. Provincie Fryslân heeft samen met gemeenten, het Innovatiepact Fryslân (IPF), bedrijven en vele andere stakeholders gewerkt aan een langetermijn economische Agrofood-agenda voor Fryslân.

Daarin is overeengekomen de komende jaren te werken aan een geleidelijke overgang van kwantiteit naar kwaliteit. Dit doen we door producten met steeds meer toegevoegde waarde en kwaliteit te leveren. Zo dragen we bij aan een gezonde leefomgeving, een gezonde voeding en een gezonde mens. Fryslân wil zich in dit kader richten op een gezonde bodem, duurzame bedrijfs- en productieprocessen en nieuwe technologieën voor de agrofood.

Hoofdpijn voor Agrofood en Economie

Wij ondersteunen in Fryslân een ontwikkeling naar producten met steeds meer toegevoegde waarde en kwaliteit, binnen het narratief ‘Caring for Soil Caring for Life’. Hierbij kijken wij vooral naar de thema’s Gezonde Bodem en Duurzame Technologieën (agri en food). In de uitvoeringsagenda – de Landbouwagenda – die volgt op deze beleidsbrief, werken wij met betrokken partijen nader uit hoe wij **deze ondersteuning het beste kunnen prioriteren en in lijn brengen** met deze beleidsbrief.

Het belang van Agrofood voor de Friese economie

Het agrofoodcomplex is goed voor bijna 20% van de toegevoegde waarde in de Friese economie. Voor de werkgelegenheid is dit percentage 17,1%. Dit blijkt uit een analyse van het agrocomplex in Fryslân door WUR, op basis van gegevens uit 2019.

Producten uit de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie vertegenwoordigden in 2022 met een waarde van ruim € 3,1 miljard. Agrofood is hiermee goed voor 32,9% van de Friese export. Dit aandeel is een stuk hoger dan het aandeel van 13,4% landelijk (bron: CBS). Het aandeel van machines en transportmiddelen, waar ook landbouwmachines en -transportmiddelen onder vallen, is met 3,8 miljard het belangrijkste exportproduct van Fryslân. Dit is 40% van het totaal.

De tabel op de volgende pagina geeft een overzicht van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid per deelsector.

Deelcluster	Toegevoegde waarde (x mln. Euro)	Werkgelegenheid (arbeidsjaren)
Akkerbouw	1.819,3	13.110
Grondgebonden veehouderij	1.423,7	24.599
Intensieve veehouderij	186,1	2.292
Glastuinbouw	112,1	1.279
Groenteteelt open grond	64,0	838
Visserij	51,5	616
Totaal	3.656,6	42.733

Uit de tabel komt duidelijk naar voren, dat de akkerbouw en de grondgebonden veehouderij verreweg de belangrijkste deelclusters zijn. Samen zijn ze goed voor bijna 90% van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid in het agrofoodcluster.

Van de meeste melkvee- en akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland is de bedrijfseconomische robuustheid goed. Er is wel variatie in vakmanschap, ondernemerschap en management tussen de bedrijven, waardoor er grote verschillen zijn in inkomen en duurzaamheidsprestaties. Opvallend is dat de 25% meest duurzame bedrijven ook goed scoren op inkomen.

De zuivel is bepalend

De zuivel bepaalt de landbouwinfrastructuur in Fryslân, zowel in de primaire sector als in de verwerkende industrie. Het overgrote deel (64%) van de primaire bedrijven is een melkveebedrijf. Het aantal van deze bedrijven neemt weliswaar af, maar de overblijvende bedrijven worden steeds groter. Mechanisering, automatisering en innovatie zorgen dat er met dezelfde inzet van arbeid meer geproduceerd kan worden. Dit verklaart ook de toename van het aantal ondersteunende bedrijven, er is immers meer kennis en technologie nodig.

Ook in de Friese voedingsmiddelenindustrie is de zuivel prominent aanwezig. Een beperkt deel van de zuivel wordt verwerkt op het melkveebedrijf zelf. Er zijn vier grote verwerkers in Fryslân en een tiental kleinere zuivelfabrieken. De zuivelindustrie heeft een internationale oriëntatie. De melk die ze verwerken komt niet alleen uit Fryslân, maar ook van buiten de provincie en het buitenland, met name vanuit Noord-Duitsland. De producten die ze maken worden over de hele wereld geëxporteerd. Deze internationale oriëntatie geldt ook voor de industriële bakkerijen en koffie- en theeproducenten. Ze betrekken hun grondstoffen uit het buitenland en exporteren een belangrijk deel van hun producten.

Hoofdstuk 11

Het Friese kennisnetwerk

We willen de agrofoodsector in Fryslân toekomstbestendig houden op basis van feiten en kennis van zaken. Wij zoeken met ons landbouwbeleid daarom aansluiting bij het Friese en noordelijke kennis-ecosysteem, en waar mogelijk versterken we dit verder.

Hoofdpijnen - versterken van het agrofood-kennisnetwerk

Deze hoofdpijnen werken we samen met betrokken partijen nader uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda. Hierin geven we ook aan hoe we dit organiseren en financieren.

1. Wij zien dat zogenaamde 'intermediaire partijen', als BoerenNatuur Fryslân, Dairy Campus en het Leer- en Kennisconsortium Bodem een sleutelrol spelen in het Friese kennisnetwerk en bij het ondersteunen van de landbouwsector. Voor zover wij dat nog niet doen, gaan wij bekijken hoe wij **intermediaire partijen beter kunnen ondersteunen**.
2. Binnen het Friese kennisnetwerk op het gebied van de agrofood willen wij de rol van **verbinder** spelen.
3. Op het gebied van het **groene onderwijs**, kijken wij naar verdere opvolging van het Fries onderwijsakkoord met het mbo, hbo en Campus Fryslân. Ook kijken wij hoe we het SER-advies 'Werken aan Veranderkracht' kunnen vertalen in concrete acties. Als er één provincie de potentie heeft om koploper te worden in duurzame voedselproductie en toekomstbestendig beheer van water, bodem en natuur, dan is het Fryslân. Door de arbeidsmarkt daarop voor te bereiden, scheppen we nieuw perspectief voor landbouw, water en biodiversiteit.

> Bijlage 4 bevat extra achtergrondinformatie bij dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 12

Financiën

Onderstaande tabel geeft per hoofdstuk van deze brief een eerste schatting van de benodigde middelen vanuit het landbouwbudget van de provincie. Hierbij is steeds gekeken naar de al beschikbare bestaande middelen. Verder is het uitgangspunt dat het ontwikkelen van beleid en regelgeving over het algemeen weinig tot geen extra middelen vraagt. Generieke subsidieregelingen en grote investeringen zullen over het algemeen niet bekostigd kunnen worden uit het landbouwbudget. Waar nodig kan eventueel aanvullende financiering worden gezocht. De prioritering zal uitgewerkt worden met betrokken partijen in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagenda.

Hoofdstuk	Titel	Indicatief budget (x 1000 Euro)
1	Vooraf	-
2	Boerdiversiteit, nu en in de toekomst	-
3	Verdienvermogen en perspectief	400
4	Goed, veilig en voldoende voedsel	200
5	Vertrouwen in innovatie	250
6	Grond en ruimte	50
7	Bodem en water	100
8	Biodiversiteit, landschap en erfgoed	150
9	Kringlopen	500
10	Agrofood en economie	250
11	Het Friese kennisnetwerk	50
	Totaal	1950

Bijlage I

Verdienvermogen en perspectief

Achtergrond bij Hoofdstuk 3

Beloning van duurzaamheidsprestaties als aanvullende inkomstenbron

De maatregelen laten wij liefst bepalen door de boer

Wie kan er beter bedenken wat er op een boerderij moet gebeuren: de boer of een ambtenaar? De boer kan het best inspelen op weersomstandigheden en marktontwikkelingen en kent de cijfers van zijn bedrijfsvoering het best. Fryslân laat de manier waarop bedrijven verduurzamen en wettelijke doelen halen daarom zoveel mogelijk over aan de ondernemers zelf. Hierin werken wij samen met het Rijk. Ook bovenwettelijke verduurzaming willen wij belonen. Vanzelfsprekend blijven wij overigens insteken op een goede samenwerking tussen de landbouwsector en de Friese overheden.

We starten een grote pilot met het belonen van een duurzame bedrijfsvoering in 2025

Maar hoe bepalen we dan hoe duurzaam een bedrijfsvoering is? Dat gebeurt met 'Kritische Prestatie Indicatoren' (KPI's)²⁵. Het stikstofbodemoverschot en het organische stofgehalte van de bodem zijn voorbeelden van zulke KPI's. Er wordt gewerkt aan een landelijke KPI-set, die de standaard moet worden voor beloningssystemen. KPI-scores van individuele bedrijven moeten wel beheerd worden door een onafhankelijke partij.

Scoor je als boer hoger dan de norm, dan streven we ernaar om dat te belonen

KPI's werken met drempel- en streefwaarden. De drempelwaarde is het wettelijk vereiste. Als een boer voor een bepaalde KPI beter scoort dan de drempelwaarde, wordt een beloning toegekend. Aan het halen van 'betere scores' wordt een hogere beloning verbonden, financieel of anderszins. De drempel- en streefwaarden worden vertaald naar de Friese situatie.

Naar verwachting zullen biologische boeren, kringloopboeren²⁶ en regeneratieve boeren goed scoren op deze indicatoren. Dit is ook wenselijk. Hier zal bij de doorvertaling van drempel- en streefwaarden naar de Friese situatie aandacht aan worden besteed.

Mooie bijvangst: boerdiversiteit

Vertrouwen op vakmanschap en ondernemerschap leidt tot een verscheidenheid aan bedrijfstypen en bedrijfsvoeringen: 'boerdiversiteit'. Dit houdt de agrarische sector veerkrachtig en robuust, zodat die ook het hoofd kan bieden aan onverwachte omstandigheden.

---

²⁵ Zie ook deze animatie: <https://www.fryslan.frl/kritische-prestatie-indicatoren>

²⁶ Bijvoorbeeld boeren die de principes van het Netwerk GRONDig en de VBBM in de praktijk brengen.

Samenwerking met het Rijk

Om de doelsturingssystematiek uiteindelijk op te schalen vanuit deze pilot, maken we nog nadere afspraken tussen het Rijk en provincies. Bijvoorbeeld over de taakverdeling en de te stellen kaders. Op dit moment vindt hierover al constructief overleg plaats.

Energieproductie als aanvullend verdienmodel

De energietransitie is noodzakelijk voor een gezonde Friese samenleving en een gezond economisch klimaat. De energietransitie biedt kansen voor de landbouw – bijvoorbeeld in de vorm van alternatieve verdienmodellen. Wel vraagt deze ruimte in het landelijk gebied.

De meest voor de hand liggende bronnen van energie op het boerenbedrijf zijn zon, wind en mest. In Fryslân is minstens één van deze drie immers altijd wel aanwezig. (Stal-)daken zijn erg geschikt voor zonnepanelen. Het produceren van windenergie kan aantrekkelijk zijn voor agrarisch ondernemers. Op dit moment worden windmolens met een ashoogte tot 15m onder voorwaarden toegestaan.

Mogelijkheden van monomestvergisting

Vergisting van pure koemest, of monomestvergisting, kan in Fryslân wel 26% van de warmtevraag van de gebouwde omgeving leveren. Het dubbele is mogelijk, wanneer wordt uitgegaan van hybride warmtepompen¹. Het geproduceerde Groen Gas kan helpen bij het duurzaam verwarmen van de vele historische woningen in Friese dorpen en steden. Groen gas is net als elektriciteit een duurzame energiebron. Inzet op groen gas is daarmee een alternatief binnen de duurzame energiemix. Samenwerkingsverbanden van boeren, die samen energie leveren voor het verwarmen van hun dorp, bevorderen bovendien de verbinding boer-burger.

Minder emissies van stikstof en broeikasgassen, gesloten kringlopen

Monomestvergisting kan daarnaast bijdragen aan doelen op het gebied van emissiereductie. Frequent schoonvegen van stalvloeren, nodig om de mest snel in de vergister te brengen, kan een forse bijdrage leveren aan het terugdringen van ammoniak- en methaanemissies uit de stal². Methaan dat normaal uit de stal zou ontsnappen naar de buitenlucht, wordt nu immers afgevangen in de vergister. Dat levert al klimaatwinst op. Die winst wordt nog groter doordat het afgevangen methaan vervolgens kan worden gebruikt om fossiel aardgas te vervangen. Een deel van de vrijkomende energie kan ook gebruikt worden om overtollige stikstof uit de vergiste koemest te verwijderen. Dit kan mestafzetkosten besparen, veroorzaakt door de afschaffing van de derogatie, en ook aankoopkosten van kunstmest. Ook kunnen zo organische koolstof en fosfaat in de mest voor het eigen grasland worden benut. Onderzoek laat tenslotte zien dat effecten van vergiste mest op het bodemleven, in vergelijking tot drijfmest, niet negatief zijn.

Interesse bij de boeren is er al

Wij zien momenteel veel interesse bij boeren om al dan niet gezamenlijk de mest te gaan vergisten. Vanwege bovengenoemde voordelen willen wij dit zoveel mogelijk faciliteren. In het kader van de nieuwe POVI onderzoeken we in welke mate collectieve vergisting wenselijk en haalbaar is. Op welke locaties en onder welke voorwaarden. Op landbouwlocaties is het nu al mogelijk.

¹ Paap, R. en Kuiken, D., 2021. Groen Gas en haar Bijdrage aan de Friese Energietransitie. Groene moleculen. New Energy Coalition, 25 maart 2021

² Verdoes, N., Casu, F., Van Gastel, J., Hekkert, G., 2023. Berekeningen over emissies, massabalansen en economie bij gezamenlijke monomestvergisting. Scenariostudie voor energiecoöperatie Wijnjewoude. Rapport 1449, Wageningen Livestock Research, Terra Nova en Promillicon, Wageningen, november 2023.

Bijlage II

Goed, Veilig en Voldoende Voedsel

Achtergrond bij Hoofdstuk 4

Goed Voedsel - Wat Fryslân te bieden heeft

Goede en gezonde voeding bevat voldoende mineralen en andere voedingsstoffen, in een goede balans. De Friese landbouw levert hieraan een belangrijke bijdrage met haar hoogwaardige en duurzame producten. In Fryslân en Nederland, maar ook daarbuiten. Enkele voorbeelden:

- De Gezondheidsraad adviseert in haar 'Richtlijnen Goede Voeding' om enkele porties **zuivel** per dag te nemen, waaronder melk of yoghurt. Zuivel bevat van nature veel voedingsstoffen die we nodig hebben om gezond te blijven, zoals eiwit, calcium, vitamine B12 en B2. Wie geen zuivel kan of wil consumeren, moet goed opletten of zij de benodigde voedingsstoffen wel binnenkrijgen. Niet iedereen is zich hiervan bewust.
- Tegelijkertijd geven de Richtlijnen Goede Voeding aan dat in grote lijnen een verschuiving in de richting van een **meer plantaardig en minder dierlijk voedingspatroon** bevorderlijk is voor de gezondheid. Hierin kunnen bijvoorbeeld peulvruchten en noten een rol spelen. Hiervoor zien wij ruimte als rustgewas in de akkerbouw of in agroforestry-systemen op de zandgronden. Voorlopig wordt dit vooral gestimuleerd door het GLB.
- **Aardappelen** bevatten veel nutriënten (vitaminen, kalium, calcium, fosfor) zonder al te veel energie te leveren. Dit in vergelijking met andere zetmeelbronnen als pasta en rijst. Daarmee dragen aardappelen bij aan een goede voeding. Fryslân speelt internationaal een strategische rol, met de veredeling en export van ziektevrije pootaardappelen.

Onderzoek en innovatie kunnen bijdragen aan het nog verder verhogen van de voedingswaarde van onze producten. In dit kader is het voorstel om te komen tot een 'Bioregio' experimenteergebied in de Greidhoeke interessant. Of denk aan de mogelijke invloed van kruidenrijk grasland op de kwaliteit van melk en kaas. Wij zoeken mogelijkheden voor dit soort innovaties binnen de agrofood-agenda 'Caring for Soil, Caring for Life'.

Veilig voedsel - De voedselveiligheid in Nederland is geborgd door normen en regels

De voedselveiligheid in ons land staat op een hoog peil. De wet kent voor bijna alle mogelijk schadelijke stoffen normen voor de maximale hoeveelheid die je ervan binnen mag krijgen. Ook voor het omgaan met bijvoorbeeld mest en gewasbeschermingsmiddelen gelden strikte regels.

In 2020 constateerde de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit dat het aantal overschrijdingen gering is van de maximaal toegestane gehalten van residuen van gewasbeschermingsmiddelen in groente en fruit uit Nederland en de EU. Overschrijdingen worden vooral gevonden in producten uit een aantal niet-Europese landen.

Wettelijke regelgeving en landelijke en regionale inspectiediensten waarborgen de voedselveiligheid in voldoende mate. Er is daarom geen noodzaak voor aanvullende acties op het gebied van voedselveiligheid vanuit de provincie.

Voldoende voedsel - Produceer wat past bij bodem, klimaat en bedrijfsleven

Fryslân levert met bijvoorbeeld zuivel en aardappelen een strategische bijdrage aan de voedselzekerheid in Nederland, Europa en daarbuiten. Dat komt door het gunstige klimaat, de duurzame en efficiënte agrofoodsector en de producten met een hoge voedingswaarde. Op onze beurt hebben wij weer voordeel van bijvoorbeeld tomaten uit Spanje of Italië en graan uit Oost-Europa.

Regio's hebben zich vaak van oudsher gespecialiseerd in het verbouwen van producten die passen bij klimaat en bodem. Deze teelten hebben dan vaak ook de minste emissies en milieupact. Door klimaatverandering en veranderende voedingspatronen kan dit beeld wel veranderen.

Denk na over het voedselsysteem

Het ligt voor de hand om binnen de EU, binnen Nederland, maar juist ook in Noord-Nederland na te denken over een optimale ruimtelijke verdeling van teelt- en veehouderijsystemen. Door te produceren wat het best past bij de in de heersende omstandigheden, kan dit op zo duurzame mogelijke wijze en tegen concurrerende prijzen. Hierbij is een gelijk speelveld, bijvoorbeeld ten aanzien van regelgeving voor gewasbescherming en stikstof, wel van belang.

Ook binnen Fryslân kunnen wij nadenken over produceren wat het best past bij de omstandigheden. Bijvoorbeeld voor de landbouwhoofdstructuur in de nieuwe POVI. Door van de kracht van de regio uit te gaan en het initiatief te nemen, houden we meer regie en invloed op de ontwikkeling van ons voedselsysteem. De eerder al genoemde Friese Voedselbeweging streeft ernaar dat de Friezen in 2030 voor 80% eten van eigen bodem. Dit is verwoord in hun 'Voedselvisie voor Friesland'.

Innoveren in klimaatadaptatie

Klimaatverandering verhoogt het risico op misoogsten en kan zorgen voor geleidelijke opbrengstdaling. De landbouwsector kan bij een veranderend klimaat waarschijnlijk minder dan nu rekenen op optimale waterpeilen. In de zomermaanden treden naar verwachting vaker zoetwatertekorten op in het IJsselmeer. Daarbij moet gekort worden op het watergebruik, ook door de landbouw. Ook kan het zijn dat de doorspoeling, om verzilting van het oppervlaktewater tegen te gaan, moet worden verminderd. Dit kan leiden tot hogere chloridegehalten in sloten in het kleigebied. Ook zeespiegelstijging kan toenemende verzilting van de kustgebieden veroorzaken. Dit is een zorg voor de hoogproductieve akkerbouw in de noordelijke kleigebieden.

Wij willen de Friese landbouwsector met kennis en innovatie ondersteunen bij het omgaan met klimaatverandering. Een goede bodemgezondheid en het efficiënt(er) omgaan met water zijn belangrijke thema's die elkaar kunnen versterken. Met innovatieve groenblauwe oplossingen wordt bijgedragen aan duurzaam bodem- en waterbeheer. Het Regionaal Waterprogramma draagt bij aan waterbeheer, voor klimaatadaptatie ten behoeve van de landbouw in Fryslân. Denk bijvoorbeeld aan het vasthouden van zoetwater. Weerbare rassen dragen ook bij aan klimaatrobustheid, dier- en plantgezondheid en voedselzekerheid.

Bijlage III

Kringlopen

Achtergrond bij Hoofdstuk 9

Wat is kringlooplandbouw²⁷?

In een stelsel van kringlooplandbouw gebruiken akkerbouw, veehouderij en tuinbouw in de eerste plaats grondstoffen uit elkaars ketens en reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie en voedingsketens. Die circulaire ketens kunnen verschillend zijn ingericht: binnen een bedrijf, een regio, Nederland of grensoverschrijdend.

Fryslân bijvoorbeeld, exporteert landbouwproducten. De mineralen daarin keren meestal niet (via humane fecaliën of restproducten) meer terug naar onze provincie. Andersom importeren wij ook voedsel en veevoer van elders. Mineralen daarin keren ook (nog) niet terug naar het land van oorsprong²⁸.

Het sluiten van kringlopen is dus maar betrekkelijk. Het motto is: lokaal wat kan, regionaal of internationaal wat moet. Resten uit de agrarische sector en de voedselketen (gewasresten, voedselresten, procesafval, mest, compost) worden opnieuw benut of verwerkt tot nieuwe (hulp)producten. Kringloopbedrijven verbruiken zo min mogelijk energie en gebruiken zo veel mogelijk hernieuwbare energie.

Vee wordt in de eerste plaats gevoed met gras, voedergewassen of gewasresten van het eigen bedrijf of uit de directe omgeving en resten uit de voedingsindustrie. De grondgebondenheid – de band tussen de bedrijfsvoering en de grond die voor landbouw beschikbaar is – wordt weer sterker en de ondernemer kan beter rekening houden met de cultuurhistorische waarden van het landschap.

Wat is grondgebondenheid?

Bij een grondgebonden (melk)veehouderij is er als vanzelf sprake van een kringloop van mineralen. Het vee eet gras of mais 'van eigen grond', en met de mest van het vee worden die gewassen vervolgens weer bemest. Hoe meer grondgebonden een veehouderij is, hoe meer die kringloop gesloten is. Enige aanvoer van (kunst)mest of voer is meestal onvermijdelijk om de productie op peil te houden. Er worden immers in de producten (melk, vee, vlees) ook mineralen afgevoerd.

Grondgebondenheid kan op verschillende manieren worden gedefinieerd²⁹. Je kunt bijvoorbeeld kijken in hoeverre het vee van eigen land gevoerd kan worden. Als het vee volledig van eigen land leeft, ben je 100% grondgebonden.

---

²⁷ Deze tekst is aangepast en ontleend aan: Ministerie van LNV, 2018. Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden, Nederland als koploper in kringlooplandbouw.

²⁸ Mogelijkheden worden wel onderzocht, zie b.v. De Vries, S.C., Postma, R., Van Scholl, L., Blom-Zandstra, M., Verhagen, A., Harms, I., 2017. Economic feasibility and climate benefits of exporting struvite from the Netherlands as a phosphate (P) fertilizer in West Africa. Wageningen Research, report [WPR-673](#).

²⁹ Zie b.v. Van der Schans, F., Van Well, E., Rougoor, C., 2023. [Criteria voor grondgebonden Melkveehouderij](#). CLM Onderzoek en Advies januari, 2023. CLM-publicatienummer 1145. En: Hin, K., Van der Schans, F., Padt, F., 2004. Een Definitie voor Grondgebonden Melkveehouderij. CLM Onderzoek en Advies BV, Utrecht, juli 2004.

Andersom bekeken kun je ook nagaan of de mest van het vee op het eigen land mag worden uitgereden. Als je de mest van je vee binnen de wettelijke gebruiksnormen op je eigen land mag uitrijden, ben je volledig grondgebonden.

Afschaffing van de derogatie

De hoeveelheid mest die melkveehouders wettelijk op hun eigen land mogen uitrijden, wordt op dit moment echter snel afgebouwd (met ca. 30%). Dit is de afschaffing van de zogenaamde 'derogatie'³⁰. Veel melkveehouders waren in Fryslân recent nog grondgebonden, in de zin dat ze al hun mest op eigen land kwijt konden. Na de afschaffing van de derogatie zijn zij dat vaak niet meer. Er blijft mest over, die nu afgevoerd moet gaan worden. De kosten daarvan brengen het voortbestaan van veel melkveehouders in Fryslân op dit moment in gevaar.

Nu boeren de koemest deels moeten gaan afvoeren, zien zij zich bovendien gedwongen om als vervanging extra kunstmest aan te kopen - een extra kostenpost. Dit om de productiviteit van hun grasland in stand te houden. Afschaffing van de derogatie kan zo tot 16% meer gebruik van stikstofkunstmest leiden in Fryslân³¹.

Vanuit de kringloopgedachte is het niet wenselijk om aan de ene kant waardevolle dierlijke mest (met daarin ook organische stof en fosfaat) af te voeren. En aan de andere kant dezelfde mineralen in de vorm van kunstmest weer aan te kopen.

Achtergrond - Derogatie en waterkwaliteit

De Europese Commissie heeft besloten de derogatie af te schaffen omdat Nederland niet voldoet aan de Europese Nitraatrichtlijn. In Nederland is Fryslân, met zijn vele grasland en grondgebonden veehouderij, de provincie die daarvan het grootste economische nadeel ondervindt. Positieve effecten op de waterkwaliteit treden echter vooral op onder de zandgronden in Zuid- en Midden-Nederland. Dit blijkt uit een recente evaluatie van het mestbeleid³², waarover de minister van LNVV recent de Tweede Kamer [informeerde](#).

---

³⁰ Een uitzondering op het mestbeleid, waarmee agrariërs onder voorwaarden meer stikstof uit dierlijke mest op hun grond aanbrengen dan volgens de Europese Nitraatrichtlijn is toegestaan.

³¹ Groenendijk, P., Cals, T., Kros, H., Voogd, J., 2023. Effecten van de afbouw van de mestderogatie op emissies van ammoniak en methaan en op waterkwaliteit. Wageningen Environmental Research, Rapport 3274, Wageningen.

³² Groenendijk, P., Cals, T., Kros, H., Renaud, I. en Voogd, J., 2024. Effecten van het mestbeleid op de uit- en afspoeling van meststoffen. Wageningen Environmental Research, Rapport 3378, oktober 2024.

Bijlage IV

Het Friese kennisnetwerk

Achtergrond bij Hoofdstuk 11

In de Agri & Foodscan van 2020 (Fryske Akademy i.s.m. Provincie Fryslân) is gekeken naar het Friese Kennisnetwerk. Er zijn ruim 150 partijen geïdentificeerd die in de agroketen betrokken waren bij kennisuitwisseling. Onderstaande tabel geeft een overzicht.

Instelling	Aantal	Gemiddeld aantal connecties
Particulier bedrijf en/of marktpartij	39	3
Overheid en/of bestuur	23	6
Kennisinstellingen	33	6
(Semi)particuliere financiering	3	10
Intermediaire organisatie	15	12
Brancheorganisatie, vakbond, belangenbehartiging	15	10
Non-profit, organisatie voor algemeen nut	12	7
Collectief, grondbeheer	13	11

Van belang voor het netwerk is in hoeverre partijen met andere partijen verbonden zijn. Intermediaire organisaties en collectieven scoren het hoogst. Met name intermediaire organisaties zijn belangrijk voor het verspreiden van kennis. Voorbeelden daarvan zijn BoerenNatuur Fryslân, Dairy Campus, en Bakery Sweets Center.

BoerenNatuur Fryslân is gericht op het verspreiden van kennis over het vergroten van biodiversiteit in de landbouw met een goed verdienmodel. Dairy Campus is het onderzoeks- en praktijkcentrum voor de melkveehouderij. In Bakery Sweets Center hebben bedrijven rond bakkerijproducten en zoetwaren in Noord-Nederland de krachten gebundeld om kennis te ontwikkelen en uit te wisselen.

Andere relevante netwerken zijn het Food Application Centre voor Technology (FACT) bij Van Hall Larenstein en het op de Dairy Campus gesitueerde Dutch Dairy Centre. Dit is een netwerk waar 65 organisaties, die diensten en producten aan de melkveehouderij leveren, bij zijn aangesloten. Tenslotte mag de Friese Voedselbeweging niet onvermeld blijven. Deze wil zich sterk maken voor een duurzaam, gezond en houdbaar voedselsysteem voor Friesland.

Deze partijen en netwerken zijn primair actief in de agrofood. Wij kijken naar mogelijkheden voor (kennis)uitwisseling met andere sectoren zoals recreatie en toerisme.

Bijlage V

Varkens-, geiten-, schapen- en pluimveehouderij en (glas)tuinbouw

Het grootste deel van deze beleidsbrief richt zich op de melkveehouderij en akkerbouw. Deze deelsectoren bepalen 90% van de landbouwsector in Fryslân. Ook de schapenhouderij, geitenhouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij en glastuinbouw vervullen echter een belangrijke rol in ons landbouw- en voedselsysteem.

In onderstaande tekst belichten wij kort enkele belangrijke thema's in deze deelsectoren. Ook benoemen wij een mogelijke rol voor de provincie. Wij werken dit graag verder uit in de uitvoeringsagenda bij deze beleidsbrief – de Landbouwagonde – samen met de betrokken deelsectoren.

De tuinbouwsector

De tuinbouwsector richt zich op het op commerciële basis telen van groenten, fruit, bloemen, planten, bomen, bollen of zaden. Noord-Nederland kent de deelsectoren boomteelt, bloemteelt, bollenteelt, fruitteelt, glastuinbouw en open teelten, waaronder de biologische akkerbouw. De laatste deelsector heeft eigenlijk meer overeenkomsten met de tuinbouwsector dan met de traditionele akkerbouw. Waar de akkerbouw veelal gemechaniseerd is, kenmerkt de tuinbouw zich door inzet van veel menselijke arbeid.

In de tuinbouw spelen dezelfde vraagstukken op het gebied van water, plantgezondheid en energie als in de rest van de landbouwsector. De tuinbouwsector richt zich in dit kader met name op bodemkwaliteit, doelsturing en innovatie. Er wordt veel verwacht van robotisering, met name in de (glas)tuinbouw.

Ambities

De deelsector bloembollen wil het gebruik van gewasbescherming in de periode tot 2030 substantieel verminderen. Goede afspraken tussen het rijk, overheid, provincie en telers over het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen moeten zorgen voor duidelijke kaders.

Voor de glastuinbouw in Noord-Nederland staat de weg naar een klimaat-neutrale sector in 2040 centraal. De bloembollen en buitenteelten willen in 2030 al klimaatneutraal telen.

Wat gaan we hiervoor doen? Greenport Noord heeft als missie samenwerken aan een duurzame en vitale toekomst voor het tuinbouw cluster in Noord-Nederland. Greenport Noord werkt samen aan thema's als circulair ondernemen, bevorderen van de biodiversiteit, digitalisering, innovatie en duurzaam bouwen. De drie noordelijke provincies hebben gezamenlijk € 75.000, - bijgedragen aan de ontwikkeling van de Greenport in Noord-Nederland.

De schapenhouderij

De schapensector is relatief klein, maar als het gaat om de begrazing van de primaire zeeweringen en natuurgebieden spelen schapen een belangrijke rol. Het schaap in de wei is ook cultuurhistorisch van belang. Deze kleine sector staat onder druk om drie redenen.

Ten eerste is er de afschaffing van de graasdierpremie door het kabinet-Rutte IV in 2023. Hiermee gaf het ministerie van LNV geen gehoor aan een breed gesteunde motie, waarin werd

gevraagd naar een alternatief voor de graasdierpremie. Het ministerie was van mening dat de markt ervoor moet zorgen dat natuurbeheer met schapen voldoende wordt vergoed.

Ten tweede is er het Blauwtong-virus dat helaas veel slachtoffers heeft gemaakt. Ook is er sprake van een groeiende populatie wolven. Het plaatsen en onderhouden van elektrische afrasteringen kost schapenhouders veel extra tijd en moeite. De provincie streeft naar conflictarm samenleven met de wolf, met een evenwicht in enerzijds wettelijke bescherming van de wolf en anderzijds het beperken van probleemsituaties en schade door de wolf.

Ten derde is er onzekerheid over pachtcontracten door het zogenaamde 'Didam-arrest'. Het houden van schapen als verbredingstak door melkveehouders staat ook onder druk door afschaffing van de derogatie.

Als provincie willen we deze kleine sector steunen waar mogelijk. Dit zal voornamelijk betrekking hebben op de lobby. Het terugbrengen van (een alternatief voor) de graasdierpremie zou daarbij een speerpunt kunnen zijn.

De geitenhouderij

Friese gemeenten vergunnen uitbreidingen of nieuwe geitenhouderijen alleen als deze op een grondgebonden manier worden gerealiseerd³³. Bijvoorbeeld op voormalige melkveebedrijven. Aangezien investeren in grondgebonden geitenhouderij echter nauwelijks rendabel is, is er *de facto* weinig beweging in de geitensector in Fryslân.

In het najaar van 2024 verschijnt er een aanvullend GGD-rapport over de mogelijke relatie tussen intensieve geitenhouderijen en verhoogde kans op longontstekingen bij omwonenden. Al in 2016 en 2017 verschenen er rapporten over de vermeende gezondheidsrisico's van deze bedrijven. Hierop hebben diverse provincies en gemeenten zogenaamde 'geitenstops' ingevoerd. De provincie Fryslân heeft in 2019 een korte geitenstop afgekondigd. Afhankelijk van de uitkomst van het nog te verschijnen rapport eind 2024, zal beleid hieromtrent worden heroverwogen.

Vaste geitenmest is een gewaardeerde meststof in de akkerbouw, waarvoor in het verleden goed werd betaald. Door de afschaffing van de derogatie moeten ook geitenhouders in Fryslân inmiddels betalen om de mest kwijt te kunnen.

Als provincie willen we deze kleine sector steunen waar mogelijk, bijvoorbeeld via de lobby.

De pluimveehouderij

De landelijke uitvoeringsagenda voor verduurzaming van de pluimveehouderij benoemt doelen en acties op het vlak van klimaat, circulariteit, gezondheid van mens en dier, dierenwelzijn en maatschappij. Interessante ambities zijn:

- Inperking van emissies
- Het streven naar 100% gebruik van diervoedergrondstoffen, die als niet geschikt beschouwd worden voor humane consumptie (waaronder *food waste*)
- Natuurlijk gedrag als uitgangspunt en randvoorwaarde voor de huisvesting en verzorging van de dieren.

---

³³ Tenzij deze ontwikkelingen plaatvinden op intensieve bedrijven, zoals voormalige nertsenhouderijen.

Pluimveemest wordt waar mogelijk ingezet als voedingrediënt voor insecten, wormen, vissen of herkauwers, als dat veilig kan en de regelgeving daarop is aangepast. Ook link met aquacultuur is wellicht interessant.

De pluimveehouderij is onder andere van belang vanwege de circulariteit en de productie van dierlijke eiwitten met een kleine footprint. Provincie Fryslân wil zich inzetten voor goede randvoorwaarden. Denk aan gebouwen, verkaveling, waterhuishouding, ontsluiting van het bedrijf, percelen en goede nutsvoorzieningen. Goede nutsvoorzieningen zijn stroom, gas, water, glasvezel en een netwerk om terug te leveren. Het kunnen vergunnen van maatregelen voor bijvoorbeeld een 'Beter Leven' keurmerk heeft ook onze aandacht. Denk aan vrije uitloop.

De varkenshouderij

De varkenshouderijsector werkt aan verdere verduurzaming vanuit haar Actieprogramma Vitale Varkenshouderij. Zo geeft de sector invulling aan de maatschappelijke wensen rondom dierwelzijn, brandveiligheid en verbreding. Daarom is het noodzakelijk om, naast het behoud van goede locaties, toekomstbestendige bouwblokken op maat mogelijk te maken. Deze faciliteren de rol die varkenshouders vervullen als producenten van hoogwaardig voedsel, groene energie en meststoffen en hun rol in de circulaire economie.

Dit vraagt om helder en consistent provinciaal beleid dat goed aansluit op het landelijk beleid. Van belang zijn met name:

- Waardering en positionering van de varkenshouderijsector
- Duidelijke doelen en beleid waarbij zekerheid (garantstelling op investeringen) gegeven wordt (15-20jr)
- Ruimte om te ondernemen, letterlijk en figuurlijk
- Kennis, kunde en faciliteren van en over integrale aanpak
- Robuuste regelgeving met juridische borging van innovaties in stalsystemen en management

Provincie Fryslân wil zich hiervoor inzetten. Deze punten kennen vrij veel overlap met de ontwikkelingen en wensen in de melkveehouderij en kunnen voor een flink gecombineerd worden. Hierbij denken wij bijvoorbeeld aan de vergunningverlening en stalinnovaties in de Versnellingsaanpak Emissiearme Veehouderij.

